

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
В. о. завідувача кафедри
_____ М. М. Логвин
„_____” _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***На тему “ОРГАНІЗАЦІЯ І РОЗВИТОК МІСТИЧНОГО ТУРИЗМУ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ”***

***зі спеціальності 242 “Туризм”
освітня програма “Туризм” ступеня бакалавра***

Виконавець роботи Хрипчук Ганна Олегівна

(підпис, дата)

Науковий керівник доц. Карпенко Ніна Миколаївна

(підпис, дата)

ПОЛТАВА – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІСТИЧНОГО ТУРИЗМУ	6
1.1. Зміст містичного туризму та його види	6
1.2. Містичний туризм як основа формування туристичного бренду дестинації ..	18
1.3. Світовий досвід розвитку містичного туризму	27
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МІСТИЧНОГО ТУРИЗМУ (ТАНАТОТУРИЗМУ)	34
2.1. Ресурсний потенціал розвитку містичного туризму у світі.....	34
2.2. Ресурси і розвиток темного туризму в Україні	46
2.3. Проблеми і перспективні напрями розвитку містичного (танатотуризму) в Україні	55
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	60
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Ключова та визначальна роль туристичної діяльності багато у яких факторах полягає у її вагомому внеску в економіку кожної країни, при тому, що початкові інвестиції в туризм можуть бути відносно невеликими.

Сьогодні просто туризмом чи цікавими місцями вже нікого не здивуєш і не заохотиш вибагливого клієнта приїхати та побачити це чи інше надбання, тому починають виникати різні галузі туризму (гастрономічний, екологічний, сільський, урбаністичний). На піку своєї популярності зараз перебуває містичний туризм, який розвивається не лише у світі, але й в Україні, та на Львівщині зокрема, що за останні десятиліття просто став туристичною «родзинкою» для різного роду праці, віку, національності та статі.

Темний туризм вважається новим видом туризму, але він уже завоював прихильників у сучасній світовій туристичній індустрії. Даний вид туризму має всі можливості та перспективи для подальшого розвитку у світі. В умовах повномасштабної українсько-російської війни, світ знову впритул стикається із явищами, подіями, які, здавалось би, відійшли у минуле. Ресурси темного туризму щодня поповнюються новими кривавими локаціями військових баталій, територіями болю, терору, місцями масових вбивств, тортур і братських кладовищ. В цих умовах, вважаємо, що темний туризм набуває нового філософського змісту, та покликаний змушувати людство усвідомлювати масштаби катастроф, визнати необхідність мирного взаємозв'язку між людьми, наукою, військовими та ядерними технологіями і містикою, які інколи ставлять під загрозу існування усієї людської цивілізації, та дає зрозуміти помилки цих подій і трагедій минулого та теперішнього.

Теоретичними дослідженнями структури «темного» туризму, основних мотиваційних аспектів інтересу до такого виду туризму присвячені праці британських авторів, зокрема Д. Ленона та М. Фолі (введено поняття «темний» туризм, досліджено його види) [64], А. Сітона (вжито поняття «танатотуризм») [18], Ф. Стоуна (мотивація «темних» туристів) [70, 71].

Окремі питання дослідження темного туризму розглянуті в працях українських науковців. Зокрема, про історію походження терміну та його типізацію висловлювалися О. Арайс, Ю. Сологуб. Про місце та особливості розвитку темного туризму серед специфічних видів туризму, об'єднаних під назвою «туризм людських слабкостей» писала І. Смаль [45]. Певні види та географічні аспекти поширення темного туризму в світі висвітлені в статтях К. Алістратової [3], О. Бордун [7], О. Бугрій [8], Т. Заставецького [16], М. Казьмирчук [18], Л. Кирилук [20], М. Кляпа [21], І. Кулиняка [26; 27], Я. Москаленко [36], С. Сардака [44]. Зокрема, у праці К. Алістратової розглянуто зарубіжний досвід організації містичного туризму. Про філософські і культурологічні передумови розвитку похмурого туризму розмірковують Л. та Т. Заставецькі [6]. Ключовим у статті М. Казьмирчук [8] є аналіз термінологічних варіантів меморіального й ностальгійного туризму, а також виділення загальних тенденцій щодо вивчення цих нових видів туризму у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. На мотиваційних аспектах у розвитку темного туризму наголошують З. Шильнікова, І. Дульцева та М. Матушкіна.

Мета роботи полягає у вивченні стану розвитку містичного туризму у світі, аналіз шляхів його сучасного розвитку, окреслення перспектив розвитку містичного туризму в Україні. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступних завдань:

- вивчити зміст містичного туризму та його види;
- довести, що містичний туризм може бути основою формування туристичного бренду дестинації;
- оцінити світовий досвід розвитку містичного туризму;
- зробити оцінку ресурсного потенціалу містичного туризму у світі;
- проаналізувати ресурси і розвиток темного туризму в Україні;
- вивчити проблеми та запропонувати перспективні напрями розвитку містичного (танатотуризму) в Україні.

Об'єктом дослідження є організаційно-економічні процеси дослідження розвитку містичного туризму. Предметом дослідження є теоретичні, методологічні

та практичні аспекти дослідження розвитку містичного туризму у світі та Україні.

Для розв'язання визначених завдань роботи, досягнення мети використовувався наступний комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, методи системного аналізу, методи причинно-наслідкового аналізу, методи порівняльного аналізу, методи прямого структурного аналізу, узагальнення. За допомогою аналітичного методу здійснено підбір інформації за темою. Використовувався метод економіко-статистичного аналізу.

Інформаційною базою слугували: законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність у галузі туризму, матеріали Державної служби статистики України, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем дослідження організації сфери туризму на регіональному рівні, публікації в наукових періодичних виданнях, матеріали науково-практичних конференцій, дані всесвітньої мережі Інтернет.

Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані опубліковані в матеріалах кафедрального круглого столу студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2025» (м. Полтава, ПУЕТ, 2025 р.).

Структурно робота складається з двох розділів, вступу, висновків, переліку інформаційних джерел, додатків. У роботі налічується 18 рисунків, 4 таблиці, та 2 додатки (у них 2 рисунки та 2 таблиці), перелік інформаційних джерел налічує 72 найменування.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІСТИЧНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Зміст містичного туризму та його види

Цікавість до містики супроводжувала людину протягом усієї історії, адже прагнення зрозуміти непізнане завжди було притаманним людській природі. У світі існує безліч місць, які приваблюють шукачів містичних вражень. Містичний туризм, попри свою новизну та малорозвиненість, набуває все більшої популярності. Проте через ранній етап становлення цього виду туризму офіційна статистика щодо уподобань туристів та найпопулярніших напрямів відсутня. Одним із найбільш відомих і затребуваних місць для містичних подорожей є Тибет, який славиться своїми духовними та містичними традиціями [4].

Гора Кайлас, головне священне місце Тибету, відома як центр світу та обитель богів. Ця гора займає особливе місце в серцях шукачів духовних і містичних переживань. Згідно з віруваннями, пішохідна подорож навколо Кайласа довжиною 53 кілометри символізує повне очищення від гріхів. А 108 таких обходів, за переказами, можуть привести людину до нірвани. У районі Кайласа, як кажуть, сповільнюється час, і туристи переживають незвичайні, абсолютно нові відчуття, що і пояснює постійний інтерес до цієї місцевості.

На другому місці за популярністю серед містичних напрямків знаходиться Румунія, відома своїми легендами про графа Дракулу та загадкову Трансільванію. Індія, своєю чергою, приваблює мільйони людей, одержимих духовними пошуками, пропонуючи багатство релігійних і філософських традицій. Непал, як сусід Індії, є ще одним магнітом для любителів езотерики завдяки своїм давнім ритуалам та тибетським практикам.

Близько 10% туристів виявляють цікавість до «темної сторони» Чехії, зокрема до її легенд і містичних місць, пов'язаних із алхімією, середньовічними таємницями та містичними замками. Решта шукачів містичних пригод обирають інші екзотичні напрямки. Деякі прагнуть розкрити таємниці стародавніх цивілізацій інків, ацтеків

чи майя, інші мріють про подорожі до африканських шаманів, щоб випробувати силу магічних ритуалів і споконвічної мудрості.

Наукові дослідження світських паломництв, здійснених у рамках темного туризму – тобто, подорож до місць, пов'язаних зі смертю чи летальним випадком, почались недавно. Багато в чому «темний» туризм не існує – це просто академічна назва для позначення місць складної спадщини, а також науковий ярлик, для висвітлення емпіричної подорожі до місць болю чи сорому [61].

На спадщину «темного» туризму та її туристичне споживання останні 20 років стали звертати увагу. Отже, спільним знаменником усього темного туризму є демонстрація місць скорботи і пам'яті. Темний туризм передбачає те, що можна назвати світськими паломництвами до місць жорстокості чи катастрофи, і, таким чином, свідками травм і болю [61]. Іншими словами, подорож відвідати місця мертвих передбачає сучасні подорожі, які виникли з фактів традиційного паломництва. Якщо поклоніння святим мощам було вагомим приводом для мандрівки у середньовіччі, то сучасна глобальна мобільність лише посилила цей вид подорожей. Сьогодні світські мертві замінили для багатьох людей Святих і, згодом, темний туризм одомашнив мертвих і дозволив виникнути смерті, що вражає (Stone, 2018) [70].

Незалежно від соціокультурної семіотики та політичних (ре)конструкцій темного туризму і, незважаючи на фундаментальні відмінності в теології смерті та сотеріології основних релігійних традицій, «подорож» до (повторно) представлених місць мертвих (та їх життів) визначає темний туризм також як паломництво. Саме тут темні туристичні подорожі та подальша туристична поведінка можуть набувати свого роду метемпсихоз (Seaton, 2002). Метемпсихоз у застосуванні до туристичних подорожей означає, що туристи вирушають у подорож і образно переселяються у важливі персони.

Індустрія туризму славиться створенням індивідуальних турів, які повторюють подорож важливих історичних постатей. Рекламний туристичний дискурс часто надає метемпсихотику тури, які «йдуть стопами» відомих осіб. Емпіричні приклади можуть включати тури, які намагаються пройти історичними

слідами скажімо, Чарльза Дарвіна на Галапагоські острови або капітана Скотта та його злочасної експедиції до Антарктиди, або Ганнібал і його давній похід через Альпи. Здійснюючи ці тури, сучасний турист тимчасово набуває метемпсихотичного стану значущої фігури і, роблячи це, входить у їх «колонізований психологічний простір» [61].

Дійсно, темний туризм усіяний лиходіями та жертвами та дозрів для метемпсихотичних подорожей, де йти слідами фатальності означає, що значимий Інший уже мертвий.

Очевидним прикладом метемпсихотичного паломництва в темному туризмі є у сферах бойового туризму та відтворенні битв. Саме тут часто буває бойовий туризм запрошує туристів пройти слідами героїв війни та взяти участь у псевдобитві вузлових ландшафтних маркерів, де колись відбулася значна подія.

Стоун (2005) стверджує, що темний туризм – це спроба людей зрозуміти власне життя та смерть залучення до життя і, що більш важливо, смерті інших [70, 71]. У будь-якому разі відвідувачі часто відчують а свого роду співпереживання страждаючому «іншому», який допомагає в інтерпретації власного життя. Таким чином, темний туризм можна розглядати на деяких рівнях як всеохоплююча і посередницька установа і форма спадщини в секуляризованій культурі, де смерті більше не бояться. Дійсно, темний туризм може служити як каталізатор для боротьби з відчуттям болю та втрати ,які приходять зі смертю, особливо трагічною смертю, і розглядається як форма спадщини. Туризм спадщини, на відміну від інших форм туризму, відкриває двері для (ре)артикуляції нового переживання, дискурси та відчуття через (ре)інтерпретацію минулих подій та історій.

Темний туризм робить капітал на типах катастроф і прискорює після катастрофи процеси відновлення, діапазон яких від приходу нових іноземних інвесторів і туристів, чиї гроші стимулюють місцеву економіку, чиновників, які інвестують у цю темну спадщину з політичною метою. Все це допомагає в процесі відновлення та ребрендингу місцевих громад, зокрема в країнах з економікою, що розвивається, але більшість населення ізольована від економічної вигоди туризму.

Темний туризм, таким чином, власне тематизує певні види смерті, особливо ті,

що людям дуже важкі для сприйняття. Це включає в себе насильницькі та раптові смерті тих, хто був не готовий померти.

Мотивація туристів до участі в похмурому туризмі багатогранна, і її можна розглядати через низку основних причин:

1. Цікавість. Людям завжди цікаво дізнаватися нове, особливо те, що пов'язане з трагедіями або смертю. Як зазначають дослідники Філіп Стоун і Річард Шарплі, споглядання місць трагедій дає можливість задуматися про смерть і переосмислити життя.

2. Пошук новизни. Бажання змін, пошуку нових вражень і емоцій стимулює вибір темних маршрутів. Нове покоління туристів прагне до нестандартних і оригінальних подорожей.

3. Пам'ять. Шанування пам'яті померлих через відвідування меморіалів, могил знаменитостей і місць історичних трагедій є важливою мотивацією. Це може бути як антропологічний інтерес, так і бажання висловити повагу.

4. Культурна спадщина. Місця поховань, гробниці та кладовища, включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, є не лише культурними, а й туристичними об'єктами. Для багатьох людей ці місця мають символічне значення як частина їхньої історії або спадщини. Наприклад, могила принцеси Діани стала місцем паломництва для її шанувальників.

5. Роль ЗМІ. Сучасні медіа значно впливають на популярність темних туристичних маршрутів. Репортажі, документальні фільми чи серіали можуть викликати підвищений інтерес до певних місць.

6. Емоції. Основною метою похмурого туризму є викликати сильні емоції, такі як страх, вдячність чи захоплення. Відвідування темних DESTINATION дає змогу туристам відчувати щось нове і неповторне, що залишає глибокий емоційний слід.

Похмурий туризм базується на складній взаємодії між інтересом до історії, культурною спадщиною, емоціями та впливом сучасних медіа. Кожна з цих причин додає унікальності цьому типу туризму і сприяє його розвитку.

У 2016 р. Пакер і Баллантайн запропонували багатогранну модель вражень відвідувачів, засновану на всебічному огляді досліджень в галузі туризму (рис.1.1.1).

Рис. 1.1.1 Структура моделі вражень відвідувачів, за [68]

Ця багатогранна модель об'єднує і узгоджує різні аспекти туристичного досвіду в десяти різних типах вражень [68].

Емоції відіграють надзвичайно важливу роль у житті кожної людини, як позитивні, так і негативні. Страх, емпатія, розпач є невід'ємною частиною людського буття, а їх переживання – важливий аспект існування. Потенційні туристи в сфері темного туризму мають різні мотиви: одні шукають відповіді на питання історичного характеру або задовольняють особисту цікавість, інші намагаються вирішити свої психологічні чи етичні проблеми. Деякі прагнуть гострих емоцій, а є й такі, хто просто цікавиться всім незвичайним, не заглиблюючись у суть.

Поняття «темний туризм» вперше з'явилося в 1996 р. на сторінках журналу *International Journal of Heritage Studies*. Професор туристичного маркетингу Стратклайдського університету А. Сітон запропонував термін «танато-туризм» – відвідування «місць смерті», таких як кладовища. У 2000 р. термін «темний туризм» набув широкого вжитку завдяки науковій праці *Dark Tourism*, написаній Джоном Ленноном і Малькольмом Фолі, співробітниками факультету гостинності, туризму і менеджменту дозвілля Каледонського університету.

У широкому сенсі темний туризм (або чорний, похмурий, скорботний туризм, туризм страху) – це різновид туризму, який передбачає відвідування місць і

пам'яток, історично пов'язаних зі смертю та трагедіями. Значний внесок у дослідження цього явища зробили Філіп Стоун і Річард Шарплі, співробітники факультету туризму і менеджменту дозвілля Ланкаширської школи бізнесу. Вони дали характеристику «продукту темного туризму» і проаналізували попит і пропозицію в цьому сегменті.

Темний туризм сьогодні має унікальне місце в індустрії туризму, поєднуючи культурні, емоційні та освітні аспекти, а також привертаючи увагу до історичних і соціальних аспектів трагедій людства [37].

Містичний туризм трактується вченою Алістратовою К.Е. як «подорож до місць аномалій з метою отримання гострих відчуттів та непересічних вражень. Містичний туризм варто поділяти на два великі блоки: 1) містичний туризм з метою відвідати місця, де мешкають привиди, вампіри та інша нечисть; 2) містичний туризм до так званих “місць сили” – місцевостей, які мають позитивну (м’яку), або негативну (жорстку) енергетику» [3]. “Містичне”, згідно зі словниковим визначенням, означає “релігійно-ідеалістичні погляди, що визнають існування надприродних сил і можливість спілкування з ними людини” [34].

Місця темного туризму завжди користувалися популярністю здавна. Локації, які пов’язують смерть і туризм (гладіаторські бої в Колізеї чи місця публічних страт), завжди приваблювали людей, які знаходили в цьому свою цікавість і незвичайний шарм.

З плином часу популярність таких місць лише зростала. Уже в XIX ст. у Великій Британії була організована перша залізнична екскурсія до в’язниці, де туристи могли побачити місця проведення страт засуджених злочинців, а британський підприємець Т. Кук започаткував туристичні поїздки до місць боїв часів Громадянської війни в США.

Після трагедії з дирижаблем «Гінденбург» американські туристичні агентства почали організовувати поїздки до місця катастрофи, перетворюючи такі трагічні події на об’єкти для відвідування.

Тобто, темний туризм має глибоке історичне коріння і є відображенням багатовікової людської зацікавленості до драматичних аспектів життя [16].

Сучасні приклади популяризації об'єктів темного туризму включають меморіал на місці Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку та локації, пов'язані з радіаційними аваріями. Туристичний потік до Чорнобильської АЕС та японської Фукусіми зростає щороку, що свідчить про зростаючу популярність цього виду туризму в усьому світі.

До цієї категорії також належать поїздки до колишніх концтаборів, тюрем, місць гучних вбивств, а також відвідування меморіалів, присвячених масштабним трагедіям.

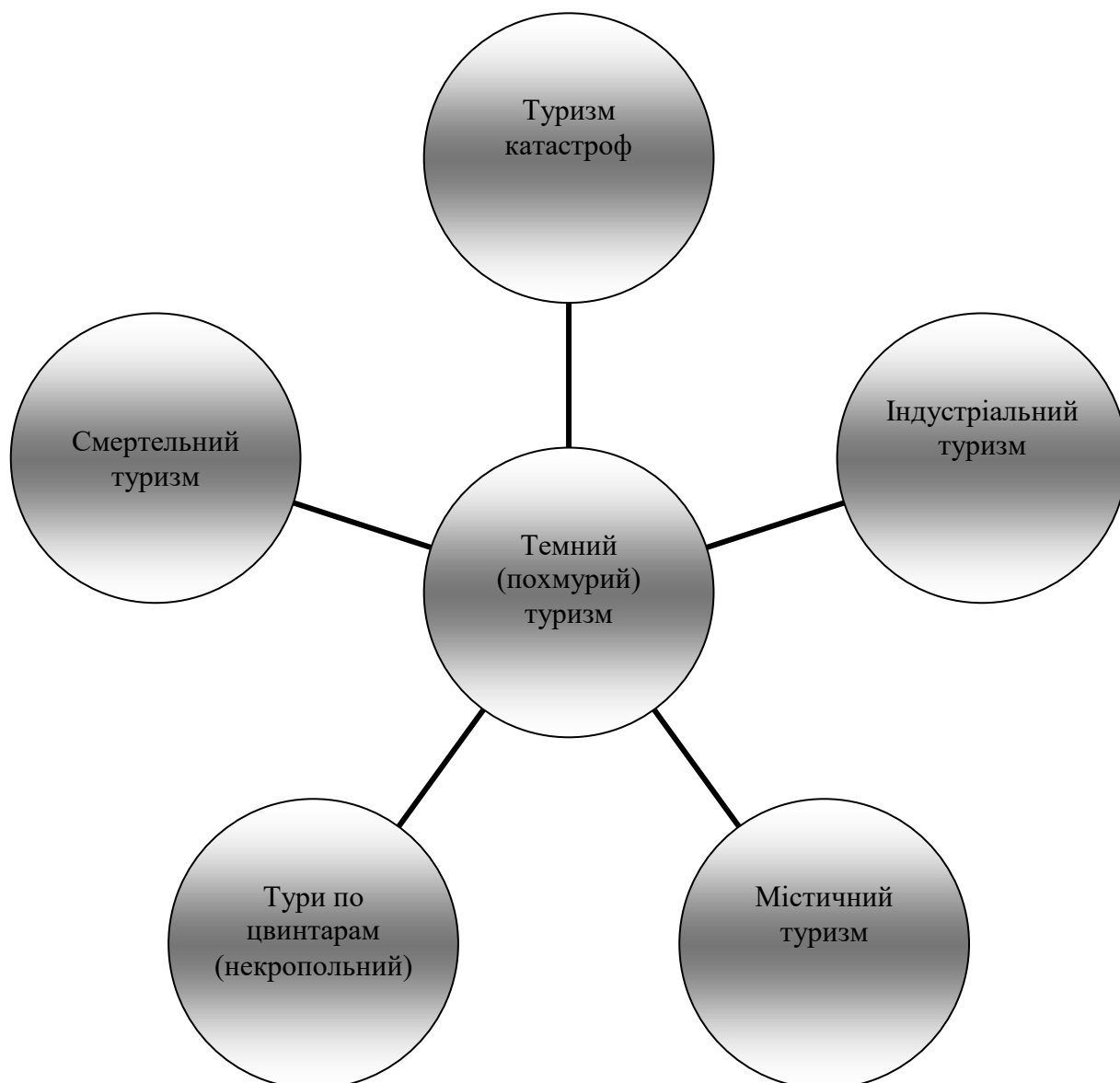

Рис. 1.1.2 Класифікація похмурого туризму, складено авторкою

Як можна побачити, явище темного туризму існує вже давно, хоча термін

увійшов до наукового вжитку лише у 1996 році завдяки роботі співробітників факультету гостинності, туризму та менеджменту дозвілля Каледонського університету Дж. Леннона та М. Фолі [64].

Темний туризм, також відомий як похмурий туризм (англ. dark tourism), чорний туризм (англ. black tourism) або скорботний туризм (англ. grief tourism), є видом туризму, що передбачає відвідування місць та пам'яток, які мають історичний зв'язок зі смертю чи трагедіями [16, 64].

Важливим аспектом туристичної привабливості таких місць є їхня історична цінність, а не лише асоціація зі смертю та стражданнями. Вище, на рис. 1.1.2, подана класифікація темного (похмурого) туризму.

Сучасний туризм постійно розширює свої горизонти, пропонуючи нові види подорожей, які орієнтовані на задоволення потреб мандрівників зі специфічними інтересами. Такі туристи зосереджують свою увагу не лише на сучасних об'єктах, а й на минулих людських ресурсах, що робить ці види туризму унікальними. Вони формують окремий напрямок у межах духовно-культурного сегменту туризму, задовольняючи інтелектуальні, історичні та емоційні запити подорожуючих (рис. 1.1.3) [44].

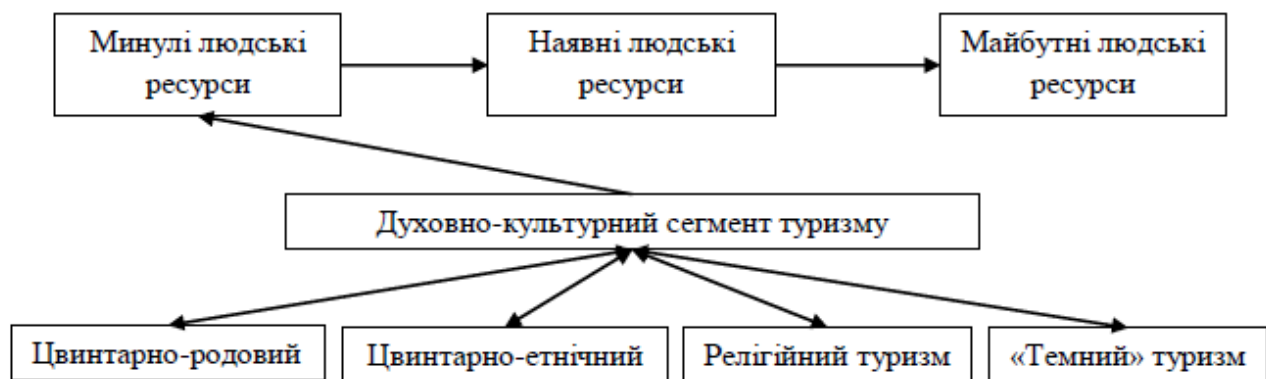

Рис. 1.1.3 Взаємозв'язки людських ресурсів і сегментів туризму, за [44]

Історично в туризмі існували різні його напрямки, пов'язані з відвідуванням місць поховань. Так, цвинтарно-родовий туризм передбачав відвідування могил відомих предків людьми, які проживають далеко від місць їхнього поховання. Цвинтарно-етнічний туризм стосувався відвідування поховань представників етносів, включаючи могили невідомих предків. Релігійний туризм базувався на вшануванні релігійних діячів відповідно до конфесійної належності туристів.

«Темний» туризм також є частиною духовно-культурного сегмента туризму, що покликаний задовольнити інформаційні та психологічні потреби туристів. Його сутність полягає у зверненні до минулих людських ресурсів з точки зору інтелектуальної, а не родинно-культурної зацікавленості.

Історія «темного» туризму бере початок ще з давніх часів, коли люди відвідували гладіаторські бої, масові страти в Середньовіччі чи інші місця трагічних подій. Сучасне розуміння цього виду туризму, однак, суттєво відрізняється. Можна сказати, що подорожі до місць, пов'язаних зі смертю та трагедіями, є своєрідною проекцією старих концепцій у новому контексті.

Туристів, які цікавляться «темним» туризмом, зазвичай мотивують такі фактори, як бажання подолати дитячі страхи, прагнення до нових вражень, інтерес до історії, духовно-психологічні переживання або містичні мотиви.

Розглядаючи класифікацію темного туризму, можна виділити декілька видів.

1. Туризм катастроф, який пропонує відвідування місць, що постраждали від природних або техногенних лих [21]. Як показує практика багатьох турагентств, інтерес туристів до таких локацій часто зростає саме після виникнення катастроф.

Любителі екстриму віддають перевагу так званим «токсичним турам» до місць екологічних катастроф. Їх також можна віднести до іншого виду похмурого туризму – індустріального, який зосереджується на відвідуванні будівель і споруд, недоступних для звичайних людей через їх покинутість або охоронюваний статус.

До цього виду зокрема, відносяться: місця, зруйновані природними явищами (землетруси, повені, тайфуни, виверження вулканів; туризм у таких місцях має власний набір етичних питань та проблем); місця техногенних катастроф (аварія на Чорнобильській та Фукусімській АЕС); місця катастроф, спричинених людською недбалістю чи необережністю (місце затоплення Титаніка).

2. Окремі дослідники відносять індустріальний туризм – дослідження територій, будівель та інженерних споруд промислового (не цивільного) або спеціального призначення, а також будь-яких покинутих (занедбаних) об'єктів з метою отримання психологічного й естетичного задоволення або задоволення дослідницького інтересу. До сфери індустріального туризму належать: відвідування

занедбаних або покинутих промислових об'єктів ("сталкерство"); інфільтрація – проникнення на охоронювані території; діггерство – дослідження підземних споруд, таких як тунелі, бункери чи дренажні системи та руфінг (руферство): прогулянки або підйом на дахи будівель для насолоди унікальними видами чи відчуттям висоти.

Індустріальний туризм приваблює людей, які цікавляться історією, інженерією, пригодами або фотографією, часто поєднуючи елементи дослідження з естетикою урбаністичного занепаду чи технічної спадщини минулих епох.

3. Смертельний туризм (танато-туризм, туризм смерті) – це подорожі до місць із трагічною історією, що пов'язані з масовими стражданнями, злочинами або смертями [36]. Цей вид туризму приваблює відвідувачів своєю незвичною, але реальною історією, яка пробуджує широкий спектр емоцій. Усвідомлення того, що такі жахливі події дійсно відбувалися в минулому, викликає інтерес, особливо серед тих, кому набридли «стандартні» тури. До основних об'єктів танато-туризму належать:

- концтабори Другої світової війни, наприклад, Аушвіц у Польщі;
- табори ГУЛАГу часів Радянського Союзу;
- місця злочинів серійних убивць, такі як райони, пов'язані з діяльністю Джека-Різника;
- колишні колонії суворого режиму, такі як острів Алькатрас у США;
- місця історичних битв та страт, наприклад, Геттисберг у США чи Босворт у Великій Британії;
- території, пов'язані з трагедіями («поля смерті» червоних кхмерів у Камбоджі або місця Голодомору в Україні);
- музеї тортур та жахливих покарань, які розповідають про жорстокість минулих епох.

Танато-туризм приваблює людей, які прагнуть глибшого емоційного та інтелектуального занурення в історію, підштовхує до рефлексії над трагедіями минулого і ставить важливі моральні запитання.

4. Тури по кладовищам (цвинтарний або некропольний туризм, пов'язаний з відвідуванням некроландшафтів (місця поховань відомих особистостей; стародавні

цвинтарі та некрополі) [8].

Екскурсії кладовищами є доволі популярними у всьому світі. Туристів цікавить можливість відвідати місця поховань відомих політиків, музикантів, священнослужителів, художників, письменників тощо. У багатьох країнах кладовища, поряд з іншими культурними об'єктами, вважаються визначними пам'ятками.

Наприклад, у Франції кілька років тому був виданий путівник по кладовищах, а в столиці Чилі, Сантьяго, організовують нічні екскурсії до найстаріших кладовищ.

Такі тури дозволяють глибше зануритися в історію, доторкнутися до життя і спадщини видатних особистостей, а також відчувати атмосферу місць, які несуть в собі культурну та історичну цінність.

5. Містичний туризм – підвид темного туризму, пов'язаний з відвідуванням аномальних місць чи історичних пам'яток з паранормальною активністю (деякі старовинні замки, садиби, церкви); місця, пов'язані з історичними містичними діячами (наприклад, численні замки графа Дракули); місця дивних релігійних обрядів; місця, пов'язані з уфологічною активністю.

У таблиці 1.1.1, зображена підсумкова класифікація видів темного туризму.

Таблиця 1.1.1

Класифікація «темного» туризму, за [44]

Види	Об'єкти
Туризм катастроф	Місця, що зазнали знищення через стихійні явища природи (землетруси, вулкани, повені, тайфуни тощо).
	Місця екологічних катастроф (ЧАЕС).
	Місця катастроф, які виникли через недбалість людей (місце поховання «Титаніка»).
Танато-туризм	Концентраційні табори Другої світової війни.
	Табори ГУЛАГу.
	Місця, в яких скоювали злочини серійні вбивці.
	Колишні в'язниці із суровим режимом.
Містичний туризм	Місця, де помічена паранормальна активність (деякі старовинні замки, маєтки, церкви тощо).
	Місця, пов'язані з історичними містичними особистостями (маєток Графа Дракули).
	Місця, пов'язані з уфологічною активністю.
Некропольний туризм	Кладовища, на яких поховані відомі персоналії.
	Старовинні кладовища.

Дослідники по-різному трактують, чому людей приваблюють трагічні місця.

Згідно з однією з версій, деякі люди під час таких екскурсій відчують емоційне збудження, а після відвідування – навіть ейфорію. Інші туристи прагнуть лякатися, тоді як для когось такі місця приносять відчуття спокою та умиротворення. Професор Джон Леннон висуває іншу гіпотезу: він вважає, що темні місця захоплюють мандрівників своєрідним проявом здатності людини чинити зло [64].

Водночас існує думка, що відвідування таких місць може бути навіть корисним: воно дозволяє винести уроки з минулого, а також нагадує про те, що життя не вічне і часу на добрі справи залишається небагато. Але головна привабливість таких місць полягає в їх емоційно-психологічному впливі.

Похмурий туризм, як і будь-яка інша галузь туризму, має свої слабкі сторони та проблеми, що призводить до критики цього напрямку. Одна з головних проблем полягає в етичності відвідування таких місць з туристичними цілями. З одного боку, люди мають право дізнаватися правду про трагічні події, але, з іншого боку, необхідно проявляти повагу до жертв цих трагедій. На жаль, багато туристів сприймають такі екскурсії як розвагу, роблячи легковажні фотографії на тлі місць, де загинули сотні людей.

У 2008 році науковці Ф. Стоун та Р. Шарплі висунули гіпотезу, що масове відвідування похмурих місць, пов'язаних зі смертю і горем, може свідчити про певну аморальність, що змушує замислитися над питаннями моралі [71]

Наступною важливою проблемою похмурого туризму є надання безпеки туристам. Сучасна історія знає чимало випадків травм або навіть загибелі туристів на таких об'єктах через неорганізованість, безвідповідальність самих мандрівників або відсутність контролю над об'єктами індустриального туризму.

Ще однією значущою проблемою є дефіцит кваліфікованих гідів. Об'єкти похмурого туризму часто є незвичними, а інколи й небезпечними, що потребує супроводу грамотних та досвідчених фахівців.

Обговорюючи проблеми похмурого туризму, варто зазначити, що моральні та етичні аспекти залишаються на совісті кожного туриста. Однак проблема безпеки потребує особливої уваги та системного вирішення. Під час відвідування небезпечних об'єктів туристи не повинні забувати про власну безпеку й безпеку

оточуючих. У цьому контексті недостатньо лише особистої відповідальності – необхідний контроль із боку туристичних організацій, які забезпечують проведення таких турів.

Передусім йдеться про державний контроль за небезпечними об'єктами похмурого туризму. Популяризація внутрішнього туризму шляхом організації безпечних турів на державному рівні допоможе розвивати туристичний бізнес і залучати більше іноземних мандрівників.

Останніми роками дедалі менше людей обирають для подорожей внутрішні туристичні дестинації. Проте, зважаючи на багатий потенціал похмурого туризму, можна впевнено сказати, що на теренах нашої країни існує чимало об'єктів, які могли б зацікавити туристів. Однак вони зазвичай відвідуються лише невеликими групами ентузіастів, оскільки ці об'єкти не популяризуються і не розробляються як повноцінні туристичні маршрути.

Вирішення цієї проблеми дозволить залучити більшу кількість туристів, як українських, так і іноземних, до внутрішніх об'єктів туризму. Популярність похмурого туризму зростає щороку, і це вказує на збільшення кількості туристів, зацікавлених у нових незвичних враженнях. За кілька років похмурі тури можуть стати альтернативою класичним рекреаційним подорожам.

У наступному підрозділі буде розглянуто містичний туризм як основа формування туристичного бренду регіону.

1.2. Містичний туризм як основа формування туристичного бренду дестинації

Розглядаючи різноманітні класифікації, можна стверджувати, що «похмурий» туризм (або «темний» туризм) є видом туризму, який пов'язаний із відвідуванням місць, що мають історичний зв'язок зі смертю та трагедіями. Основою його ресурсного потенціалу є місця битв, стихійних лих, колишні в'язниці, концтабори, музеї, фортифікаційні споруди та інші подібні об'єкти.

Хоча цей напрямок туризму часто розглядають як окрему галузь, нерідко його специфіку аналізують у межах інших видів туризму, таких як дослідницький, екстремальний чи пізнавальний туризм. У будь-якому разі розвиток «темного» туризму як інноваційного та подекуди екстремального напряму має сприяти активізації туристичної діяльності в Україні.

Цей напрямок може зміцнювати зв'язок туризму з іншими важливими сферами суспільного життя, адже створення нового туристичного продукту відкриває для громадськості нові можливості ресурсного використання територій. Похмурий туризм має сприяти комплексному розвитку окремих регіонів і країни.

Чинниками інвестиційно-інноваційного характеру в туризмі є політичне та економічне становище всередині країни, соціальне становище населення, законодавче забезпечення галузі [21]. Іноді певні території, що постраждали від трагедій, трансформуються в туристичні дестинації, створюючи нові перспективи для використання їх туристичного потенціалу. Найвідомішим прикладом такого явища є зона навколо Чорнобильської АЕС, де у квітні 1986 року стався вибух четвертого енергоблоку. Ця катастрофа принципово змінила поселенську структуру регіону, його природно-ресурсний, культурний і демографічний потенціал, утворивши 30-кілометрову зону відчуження.

Відсутність людського втручання в цій зоні сприяла відновленню природних екосистем, зростанню біорізноманіття та активації механізмів самовідновлення. Київське Полісся почало відроджуватись. Завдяки змінам у рослинному покриві, було відновлено кормову базу для травоядних тварин і хижаків, що призвело до відновлення видового складу фауни.

Після тривалих заходів із ліквідації наслідків аварії та зниження рівня радіації в зоні ЧАЕС та її околицях, ця територія почала приваблювати туристів як з України, так і з-за кордону. Офіційні туристичні маршрути були розроблені та затверджені лише у 2004 році, з цього часу організовуються продажі путівок до Чорнобильської зони. Водночас, ще у 1995 році було створено агентство «Чорнобильінтерінформ» – першу державну установу, що займалася організацією офіційних візитів до зони відчуження. Ця організація стала ключовим партнером

для туристичних підприємств, які розвивали даний напрямок.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 564 створено Державне агентство України з управління зоною відчуження (ДАЗВ), одна з функцій якого є надання дозволів на відвідування зони [12]. Найпотужнішим спеціалізованим підприємством з організації екскурсій у Чорнобиль є туроператор «Чорнобиль Тур». Організацією відвідування зони відчуження займається інтернет-сервіс відпочинку та розваг go2chernobyl, «CHERNOBYL ADVENTURE» та клуб «КАВА» (м. Дніпро). Також створений проект «Chernobyl Zone – Radioactive Team». У зоні функціонує 24 маршрути (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Туристичні маршрути в Чорнобильській зоні відчуження [12, 53]

30-кілометрова зона		
№	Назва маршруту	Характеристика
1	Контрольно-пропускний пункт (КПП) «Дитятки»	с. Черевач – м. Чорнобиль. - огляд уцілілих будівель в селах Залісся та Копачі;
2	м. Чорнобиль	- майданчик біля Свято-Іллінського храму;
3	м. Чорнобиль	Пішохідна прогулянка, огляд міста та виставки техніки та роботи застосовувалися при ліквідації аварії, пам'ятник «Тим, хто врятував світ», меморіальний комплекс «Зірка Полин», Свято-Іллінська церква;
4	м. Чорнобиль	- с. Паришів.
10-кілометрова зона Чорнобильської АЕС (КПП «Лелів»)		
5	м. Чорнобиль	ЧАЕС – КВ «Вектор» дезактивований Рудий ліс на місці західного радіоактивного сліду від першого, найпотужнішого викиду від вибуху 4 – го енергоблоку, покинутий вантажний порт, кладовище для барж і кораблів;
6	м. Чорнобиль	Чорнобильська атомна електростанція (ЧАЕС); меморіал біля адміністративного корпусу, Саркофаг (оглядовий майданчик, годування сомів), недобудовані градирні третьої черги АЕС;
7	м. Чорнобиль	м. Прип'ять міст смерті, парк атракціонів (символ Прип'яті – «Чортове колесо»), дитячий садок і школа, пристань з затопленим причалом, будівля міліції СІЗО, будівля міськвиконкому – перший штаб ліквідації наслідків аварії, готель «Полісся», де був спостережений пункт коректування вертолітних операцій над руїною 4 – го реактора, басейн «Лазурний», лікарняний комплекс медико – санітарної частини (МСЧ – 126);

8	м. Чорнобиль	військове містечко Чорнобиль – 2, секретна радіолокаційна станція (радар) ДУГА – 1;
9	м. Чорнобиль	с. Красне;
10	м. Чорнобиль	сmt. Поліське;
11	м. Чорнобиль	ПТ «Казковий»;
12	м. Чорнобиль	с. Бички;
13	м. Чорнобиль	с. Опачичі – с. Купувате;
14	р. Уж (водний)	р. Прип'ять до м. Чорнобиль;
15	р. Дніпро (водний)	р. Прип'ять – р. Дніпро до с. Теремці;
16	р. Дніпро (водний)	р. Дніпро до м. Чорнобиль;
17	р. Дніпро (водний)	р. Прип'ять до залізничного порту;
18	р. Дніпро (водний)	р. Прип'ять – р. Брагінка до с. Ладижичі;
19	КПП «Дитятки (повітряний)	с. Черевач – м. Чорнобиль;
20	КПП «Зелений мис» (повітряний)	с. Опачичі (с. Оташів) – м. Чорнобиль;
21	м. Чорнобиль (повітря- ний)	р. Уж – с. Рагівка;
22	КПП «Зелений мис» (велосипедний)	с. Опачичі;
23	м. Чорнобиль	«Шерп»;
24	м. Чорнобиль	«Європейський історичний».
Пам'ятки та місця, що недоступні для огляду		
- місцевості з високим рівнем радіації, не затверджені в офіційних маршрутах; - занедбані впродовж 30 років споруди, з конструкцій яких вирізано багато металу. Є не- обхідність пересуватися групами та чітко виконувати інструкції гіда; - підвал лікарні, куди були скинуті обладнання та одяг рятувальників; - «слонова нога» – багатотонна суміш розплавленого ядерного палива, змішаного з піском і бетоном, що є джерелом потужного гамма-випромінювання.		

Усі туристичні маршрути в зоні Чорнобильської АЕС офіційно затверджені, і вихід за їх межі суворо заборонений. Ці маршрути були розроблені спеціалістами державного підприємства «Чорнобильінтерінформ» відповідно до «Програми на відвідування ЧАЕС». Дане підприємство повністю контролює та регулює туристичну діяльність у межах зони відчуження.

Варто зауважити, що всі туристичні компанії, які пропонують подорожі до Чорнобиля, зобов'язані укласти офіційну угоду з «Чорнобильінтерінформ». Це забезпечує контроль за організацією відвідувань, дотриманням правил безпеки та збереженням порядку під час екскурсій [53].

Чорнобильська зона відчуження набуває все більшої популярності серед туристів, що підтверджується статистичними даними уряду та туристичних операторів. Незважаючи на обмежену кількість затверджених маршрутів, щорічно

спостерігається зростання потоку відвідувачів до цього унікального місця [53]. Попит на туристичні подорожі до Чорнобильської зони відчуження серед іноземних відвідувачів зріс також. Як видно з рис. 1.2.1, туристичний сезон до Зони починається з березня і триває до початку холодів. До війни, за період 2015-2019 рр. середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження становило 23 387 осіб. За відомостями Державного підприємства «Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ЦОТІЗ) впродовж 8 місяців 2019 року Чорнобильську зону відвідали понад 107 тисяч туристів. Це на 44 тисячі більше, ніж за аналогічний період 2018 року, що є абсолютним туристичним рекордом зони [53]. Як повідомляють у Державному агентстві з управління зоною відчуження (див. рис. 1.2.2), «майже 80% відвідувачів приїхали з-за кордону [12]. Серед іноземних держав найбільше відвідувачів прибуло з Великої Британії (15 738 туристів), Польщі (9 378), Німеччини (7 826), США (5 580) та Чехії (4 063). Українців серед відвідувачів зони також було чимало – 22 468 осіб» [53].

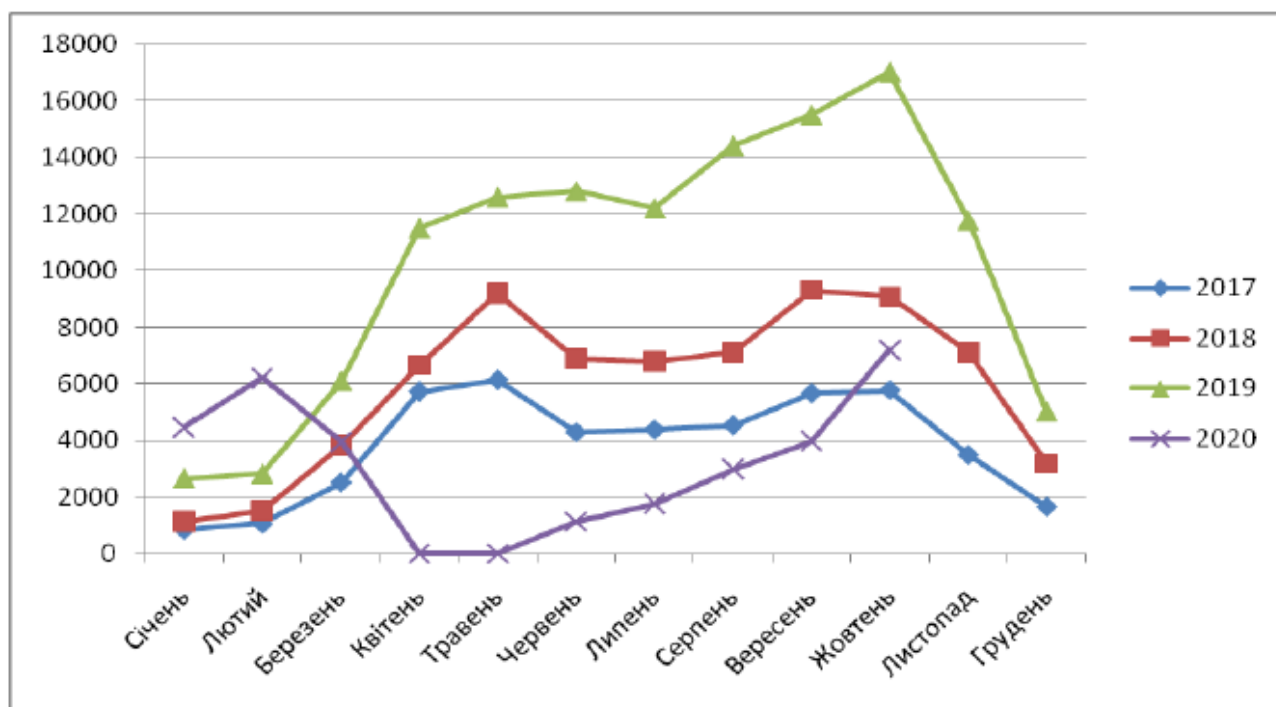

Рис. 1.2.1 Сезонність туризму у Чорнобильській зоні відчуження у 2017-2020 рр., осіб, за [12]

На зменшення потоку туристів у 2020 р. вплинуло обмеження в'їзду до зони відчуження у зв'язку з пандемією COVID-19 та запровадженням карантину у березні 2020 р.

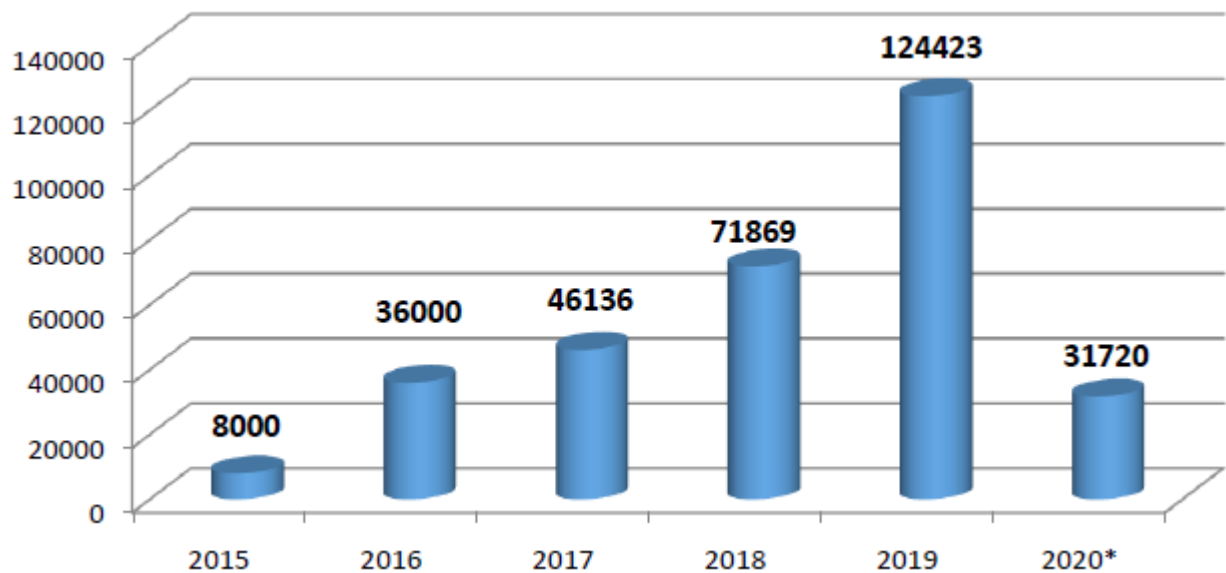

Рис. 1.2.2 Динаміка кількості відвідувачів у Чорнобильській зоні відчуження, осіб, за [12]

У 2019 році Чорнобильська зона відчуження привабила значну кількість туристів із різних країн світу. Іноземні відвідувачі становили 79% від загальної кількості, тоді як українці – лише 21%. Найбільша частка іноземних туристів (15%) прибула з Великої Британії. Також серед відвідувачів були громадяни Польщі, Німеччини, США, Чехії та інших країн. Загалом у 2019 році з-за кордону приїхали 84 532 особи, а з України – 22 468 осіб. Зокрема, з Великої Британії – 15 738 осіб (15%), Польщі – 9 378 осіб (9%), Німеччини – 7 826 осіб (7%), США – 5 580 осіб (5%) і Чехії – 4 063 особи (4%) [12].

Вагомою причиною зростаючого інтересу до Чорнобильської зони став випуск у 2019 р. популярного серіалу. Нещодавно було анонсовано відкриття нового туристичного маршруту під назвою «Локаціями зйомок мінісеріалу «Чорнобиль» у Києві».

Думки щодо доцільності використання Чорнобильської зони в туристичних цілях залишаються суперечливими. Водночас важко заперечувати її вплив на відвідувачів: через переосмислення масштабів та наслідків катастрофи, розвінчування міфів і страхів щодо зони, вона сприяє глибшому усвідомленню екологічних проблем і важливості їхнього вирішення.

Головною метою подорожей до Чорнобильської зони має бути не лише

отримання нових знань, але й розуміння того, що ця унікальна територія, позначена найбільшою екологічною катастрофою, поступово трансформується в об'єкт позитивного використання, зокрема туристичного. Її дослідження та вивчення є необхідними як для сучасності, так і для майбутніх поколінь.

Приклади найпопулярніших чорнобильських туроператорів наведено на рис. 1.2.3.

Рис. 1.2.3 Логотипи спеціалізованих чорнобильських туроператорів

До зони відчуження від чорнобильських туроператорів є пропозиція як одноденних, так і багатоденних турів, які дозволяють реально відчувати цю унікальну територію. Програми передбачають ознайомлення з об'єктами Чорнобильської АЕС, а також практичні тренінги з радіаційної безпеки, подолання радіаційного забруднення та навичок виживання у таких умовах.

Вартість екскурсій за 24 туристичними маршрутами, що розроблені із урахуванням безпеки та максимального інформування туристів, варіюється від \$45 до \$500 залежно від тривалості туру, програми та рівня послуг [28]. Ціна для іноземців вища майже вдвічі – від \$85.

Вартість туру визначається тривалістю поїздки та додатковими послугами, які включають: проживання в готелі міста Чорнобиль, авторський супровід ліквідаторів аварії та професійних гідів, навчання радіаційного виживання, страхування, трансфер, перегляд добірки документальних фільмів, маршрутні карти та отримання іменного сертифіката про відвідування Чорнобильської зони відчуження.

Дослідники феномену «темного» туризму визначають кілька основних факторів, що мотивують туристів відвідувати місця трагедій і страждань.

Вартість туру визначається тривалістю поїздки та додатковими послугами, які включають: проживання в готелі міста Чорнобиль, авторський супровід ліквідаторів аварії та професійних гідів, навчання радіаційного виживання, страхування, трансфер, перегляд добірки документальних фільмів, маршрутні карти та отримання іменного сертифіката про відвідування Чорнобильської зони відчуження.

Дослідники феномену «темного» туризму визначають кілька основних факторів, що мотивують туристів відвідувати місця трагедій і страждань:

- 1) потреба в гострих враженнях;
- 2) прагнення виділитися серед інших, епатаж;
- 3) надмірна цікавість;
- 4) емоційна складова (страх, емпатія, співчуття, розпач);
- 5) пошук відповідей на питання.

Доцільно розглянути функціональну сторону «темного» туризму (див. рис. 1.2.4) для дослідження етичності «чорних» турів, адже позбавлені емпатії туристи часто роблять селфі чи веселі фотографії на місцях трагедій.

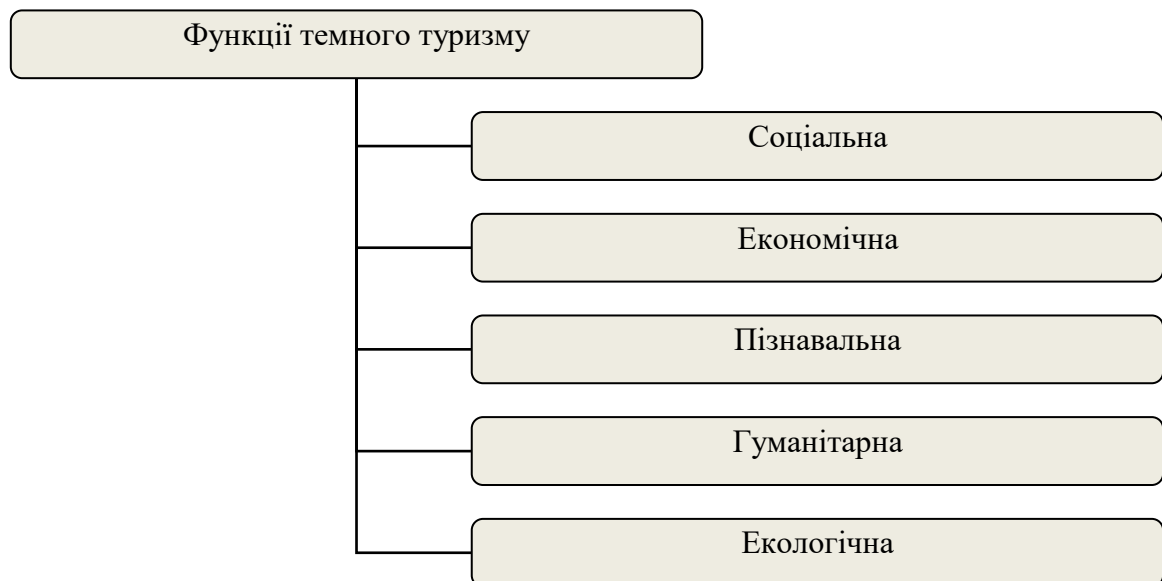

Рис. 1.2.4 Функції темного туризму, за [37]

Тобто, «похмурий» туризм як частина соціальної сфери охоплює наступні функції.

Соціальна функція «темного» туризму сприяє відновленню сил і працездатності людини, дозволяючи раціонально використовувати вільний час. Економічна функція стає особливо актуальною в сучасних умовах, оскільки впливає

на зайнятість населення, зміну рівня життя місцевих жителів, розвиток соціально-економічної інфраструктури та міжрегіональну співпрацю країн. Пізнавальна функція передбачає організацію подорожей для отримання нових знань про світ і навколишнє середовище, що розширює світогляд і збагачує особистий досвід. Гуманітарна функція поєднує відпочинок із вивченням побуту, історії, культури та звичаїв як свого, так і інших народів. Знайомство з новими країнами та екскурсії з різноманітною тематикою розвивають інтелект і світогляд людини. Екологічна функція полягає у використанні природно-антропогенних ресурсів, що спонукає до їхнього збереження. Зростання попиту на «темний» туризм може призвести до овертуризму й надмірного навантаження на територіальні рекреаційні системи, тому важливо приділяти увагу їхньому сталому розвитку.

Мотивацію туристів можна умовно розділити на біологічні та соціально-культурні фактори. Основою для зацікавлення містичним туризмом є прагнення дослідити щось незвичайне, загадкове або паранормальне. Серед основних мотивів можна виділити наступні:

- цвинтарі та подібні місця сприймаються як захоплені території для ретроспективних чи духовних пошуків;
- прагнення до екстремальних відчуттів і ризику приваблює тих, хто шукає незабутніх пригод;
- бажання самостійно досліджувати подібні об'єкти часто пов'язане з наміром створити унікальний контент для соціальних мереж;
- цікавість до місць, що мають зв'язок з легендами або історичними постатями, наприклад, про замки з привидами;
- релігійні чи окультні мотиви.

Поєднання цих різноспрямованих інтересів туристів із місцевою культурою та традиціями, що оточують такі місця, створює унікальну атмосферу містичного туризму.

Наступним кроком передбачено дослідження світового досвіду розвитку містичного туризму.

користується в Японії та Бразилії (1%).

Україна на карті пошукових запитів не позначена через низьку частоту звернень до тематики темного туризму, що свідчить про слабку зацікавленість та низький рівень популярності цього виду туризму в країні.

Крім того, великий інтерес до темного туризму виявляють жителі Колумбії, Перу, Південної Кореї та Мексики. Серед європейських країн виділяються Австрія, Швеція, Португалія та Велика Британія. Особливу популярність цей вид туризму здобув у регіоні Америки, де країни демонструють значну зацікавленість у подорожах, пов'язаних із трагічними подіями. Це не дивно, оскільки саме американські туроператори стали піонерами в створенні та організації «темних» турів, перші з яких були присвячені місцю катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті Нью-Джерсі (США).

Європа вважається одним із найкращих регіонів світу для розвитку темного туризму завдяки багатій історії, насиченій містичними подіями та об'єктами. Крім того, Європа була ареною двох світових воєн у XX столітті, що створило численні локації для цього виду туризму. Найбільш розвиненою країною у сфері містичного туризму є Велика Британія, яка навіть має «карту привидів» та спеціальні дорожні знаки для таких місць.

Популярні дестинації темного туризму у Великій Британії включають Шотландські замки, Озерний край і Лондон. Тури не лише знайомлять з містичними легендами, а й надають можливість зупинитися на ночівлю в замках із привидами, де організовуються заходи для створення відповідної атмосфери. Наприклад, в Озерному краї під час вечерь при свічках туристам демонструють фотографії та відео кривавих подій, які сталися в цьому регіоні, а персонал перевтілюється у вампірів, ченців чи привидів.

Для популяризації темного туризму в Британії знято декілька документальних фільмів про замки з привидами Англії, Шотландії та Уельса, які транслювалися на каналі «The Learning Channel».

Найбільший інтерес до темного туризму виявляють жителі Колумбії, Перу, Південної Кореї та Мексики. Серед європейських країн виділяються Австрія,

Швеція, Португалія та Велика Британія. Особливу популярність цей вид туризму здобув у регіоні Америки, де країни демонструють значну зацікавленість у подорожах, пов'язаних із трагічними подіями. Це не дивно, оскільки саме американські туроператори стали піонерами в створенні та організації «темних» турів, перші з яких були присвячені місцю катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті Нью-Джерсі (США).

Європа вважається одним із найкращих регіонів світу для розвитку темного туризму завдяки багатій історії, насиченій містичними подіями та об'єктами. Крім того, Європа була ареною двох світових воєн у XX столітті, що створило численні локації для цього виду туризму. Найбільш розвиненою країною у сфері містичного туризму є Велика Британія, яка навіть має «карту привидів» та спеціальні дорожні знаки для таких місць.

Популярні дестинації темного туризму у Великій Британії включають Шотландські замки, Озерний край і Лондон. Тури не лише знайомлять з містичними легендами, а й надають можливість зупинитися на ночівлю в замках із привидами, де організовуються заходи для створення відповідної атмосфери. Наприклад, в Озерному краї під час вечерь при свічках туристам демонструють фотографії та відео кривавих подій, які сталися в цьому регіоні, а персонал перевтілюється у вампірів, ченців чи привидів.

Для популяризації темного туризму в Британії знято декілька документальних фільмів про замки з привидами Англії, Шотландії та Уельса, які транслювалися на каналі «The Learning Channel» [3].

Румунія активно долучається до розвитку темного туризму, особливо завдяки замку Бран, який асоціюється з описами Брема Стокера про резиденцію знаменитого графа Дракули. Цей замок здобув велику популярність і став одним із найбільш затребуваних туристичних об'єктів країни.

Польща також посідає важливе місце серед країн, які розвивають темний туризм. Її історія, насичена війнами та трагічними подіями, стала основою для створення численних локацій цього напрямку. На території країни розташовані музеї-табори часів Другої світової війни, а також старовинні замки з привидами, такі

як Хенціни, Джевїце, Гродцезь та Огородзенець.

Іспанія, як одна з найбільш відвідуваних країн світу, пропонує популярні об'єкти темного туризму. Особливим попитом користуються некрополі, зокрема кладовище Поблену в Барселоні, яке приваблює туристів своєю історичною атмосферою.

Чехія також славиться своїми локаціями темного туризму, де майже кожен замок має власну легенду про привида. Наприклад, у замку Сіхров розповідають історії про Чорну даму, а в замку Рожмберк можна почути легенди про Білу пані, яка була проклята чоловіком. Окрему увагу привертає Костніца в Седліце, що в околицях міста Кутна Гора. Цей осуарій, розташований у склепі церкви Всіх Святих, прикрашений близько 50 000 людських скелетів, які створюють унікальний готичний інтер'єр.

У країнах Північної Європи темний туризм у активно розвивається завдяки унікальним природним об'єктам і місцевостям, які асоціюються з містичними персонажами, такими як тролі та духи.

У США некропольний туризм користується великою популярністю, особливо під час святкування Дня всіх святих, коли місцеві жителі збираються на кладовищі Брукліна в Нью-Йорку. Окремі екскурсії містичного характеру, наприклад, тур «Hair-Raising Harpers» у місті Харперс-Феррі, штат Західна Вірджинія, проводяться вже понад 40 років. Також у США є багато будинків і готелів із власними привидами. Одним із найбільш містичних місць вважається Нью-Орлеан, де діє готель «1891», відомий своїми привидами, інформація про яких навіть розміщена на офіційному сайті. Неподалік розташоване болото Манчак, відоме як прокляте Королевою Вуду, де туристам пропонують нічні екскурсії на човнах. Серед інших об'єктів популярності набув музей медичної історії Мюттера, де представлені експонати, пов'язані з медичними патологіями, старовинним медичним устаткуванням і біологічними зразками. Однак відвідування цього музею вимагає міцної психіки та сталевих нервів.

У Чилі одним із найстрашніших і популярних об'єктів для темного туризму є кладовище Ла Норія. Колись це було процвітаюче шахтарське містечко, але після

кількох важких періодів економічного спаду воно перетворилося на покинуте місто-привид. Місто саме по собі має похмуру атмосферу, але саме кладовище зробило його відомим серед прихильників темного туризму. За легендами, вночі мертві встають із могил і блукають містом, а на фотографіях відвідувачів часто з'являються загадкові образи. Тут також можна побачити відкриті могили, що ще більше підсилює його моторошність.

В Азії одним із найвідоміших об'єктів темного туризму є японський ліс самогубців Аокігахара. Цей ліс, площею 35 км², розташований біля північно-західного підніжжя гори Фудзі. У японській міфології це місце асоціюється з демонами та нечистою силою. Дерева в лісі ростуть настільки щільно, що тут майже не буває вітру, створюючи дуже тиху і гнітючу атмосферу. Влада докладає зусиль, щоб уберегти людей від відвідування лісу, встановлюючи численні знаки англійською та японською мовами із закликами обдумати свої дії. Проте ліс залишається місцем, де щороку трапляється близько 100 самогубств, хоча вважається, що тут можуть бути невиявлені тіла. Ця жахлива статистика і містична слава роблять ліс Аокігахара привабливим для темного туризму, попри його трагічну історію.

В Африці популярністю серед туристів користується пустеля Данакіль, розташована в Ефіопії. Це місце вважається смертельно небезпечним через екстремальні умови. Тут дуже важко дихати, температура часто перевищує 60 градусів за Цельсієм, у повітрі присутні токсичні речовини, а вологість залишається високою. Незважаючи на це, пустеля приваблює любителів темного туризму своїми унікальними "марсіанськими" пейзажами, соляними утвореннями, а також озерами з сірчаної кислоти і нафти.

Крім зазначених місць, у світі існує велика кількість популярних об'єктів темного туризму. Для кращого розуміння та класифікації такі місця поділяють за географічним (регіони) та тематичним (теми) принципами. Основними видами темного туризму є туризм катастроф, танатотуризм, містичний туризм та некропольний туризм. Кожен із цих видів має свої унікальні об'єкти для огляду, які приваблюють туристів з усього світу.

Найпопулярніші локації «темного» туризму у світі подано у табл. А. 1. Інформація, подана в табл. А.1, дає можливість стверджувати, що країни світу мають потужний запас туристичних об'єктів (особливо в Європі), які сприяють розвитку темного туризму. Для кращого розуміння розташування популярних місць цього виду туризму серед туристів доцільно представити дані у вигляді карти (рис. 1.3.2).

Україна на карті пошукових запитів не позначена через низьку кількість і частоту запитів, що свідчить про слабку зацікавленість у відвідуванні «темних» атракцій. Проте деякі українські туроператори пропонують тури до таких місць. Наприклад, туроператор «Відвідай» організовує подорожі в межах України, включаючи відвідування Чорнобиля. Інші туроператори, як-от JoinUp та Coral Travel, пропонують поїздки до Єгипетських пірамід або Трансильванії в Румунії, де розташований знаменитий замок Дракули.

Однак, українські туроператори охоплюють лише невелику частину об'єктів темного туризму, що обмежує зацікавленість українців у цьому виді подорожей і зменшує його популярність серед вітчизняних туристів.

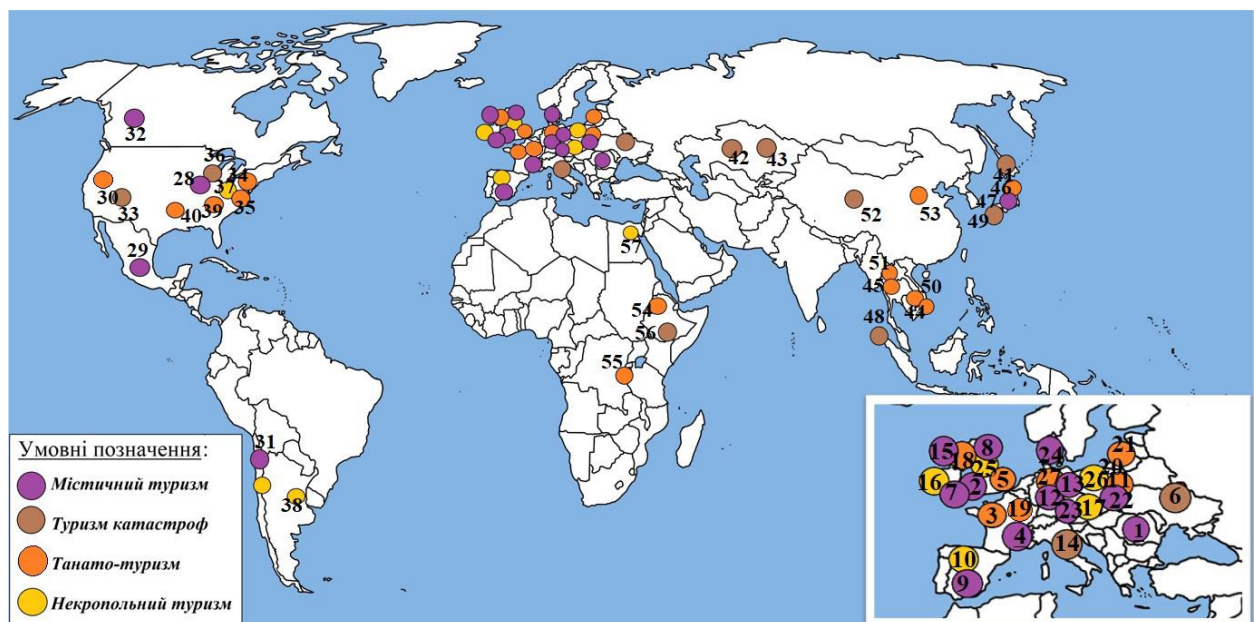

Рис. 1.3.2 Центри розповсюдження популярних місць темного туризму, за [29]

Відтоді, як туристи почали відвідувати місця, пов'язані зі смертю та різними катастрофами, поняття «темний туризм» поступово увійшло в ужиток. Цей вид туризму охоплює відвідування місць трагічних подій, кладовищ, поховань, місць

катастроф, масових смертей, а також містичних локацій. Проведене дослідження підтверджує, що у світі існує значна ресурсна база для розвитку темного туризму та його підвидів: туризму катастроф, містичного, некропольного та танатотуризму. Усі регіони світу можуть запропонувати туристам унікальні й загадкові об'єкти, які дозволяють створювати нові туристичні програми.

Серед найвідоміших пам'яток темного туризму можна виділити Помпеї, меморіал на місці Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку, Єгипетські піраміди, місця катастроф і стихійних лих, а також екскурсії кладовищами. Туристичні агентства зазначають, що багато людей цікавляться місцями, постраждалими від цунамі, ураганів, тайфунів та інших стихійних лих. Крім того, особливу увагу привертають «місця сили», які мають потужну енергетику й допомагають відновлювати ментальне здоров'я.

Подальше дослідження об'єктів темного туризму може сприяти формуванню стратегій розвитку туризму в різних країнах і регіонах. Зокрема, це включає облаштування інфраструктури, створення тематичних розважальних центрів, організацію культурних заходів, квестів, фестивалів та освітніх екскурсій у містичних місцях. Це сприятиме популяризації темного туризму, залученню додаткових інвестицій і розширенню асортименту туристичних програм. Туристичні підприємства можуть використовувати ці можливості для розробки унікальних «темних» турів та екскурсій, які задовольняють інтереси туристів і зміцняють їхній бізнес.

У наступному розділі буде проаналізований ресурсний потенціал розвитку містичного туризму у світі і Європі.

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МІСТИЧНОГО ТУРИЗМУ (ТАНАТОТУРИЗМУ)

2.1. Ресурсний потенціал розвитку містичного туризму у світі і Європі

Містичний туризм у багатьох країнах світу є доволі популярним і приносить значні прибутки. Згідно з дослідженнями науковців С. Верми та Р. Джайн [72], зростання відвідуваності місць геноциду в останні роки перетворило цей вид туризму на прибутковий бізнес для численних туроператорів. У деяких країнах, таких як Малайзія, розвиток містичного (темного) туризму отримав широку популярність і фінансування на державному рівні. Уряд виділяє кошти на підтримку та відновлення таких об'єктів, що сприяє залученню ще більшої кількості туристів. В Малайзії темний туризм є одним із основних джерел доходу для державного бюджету [59].

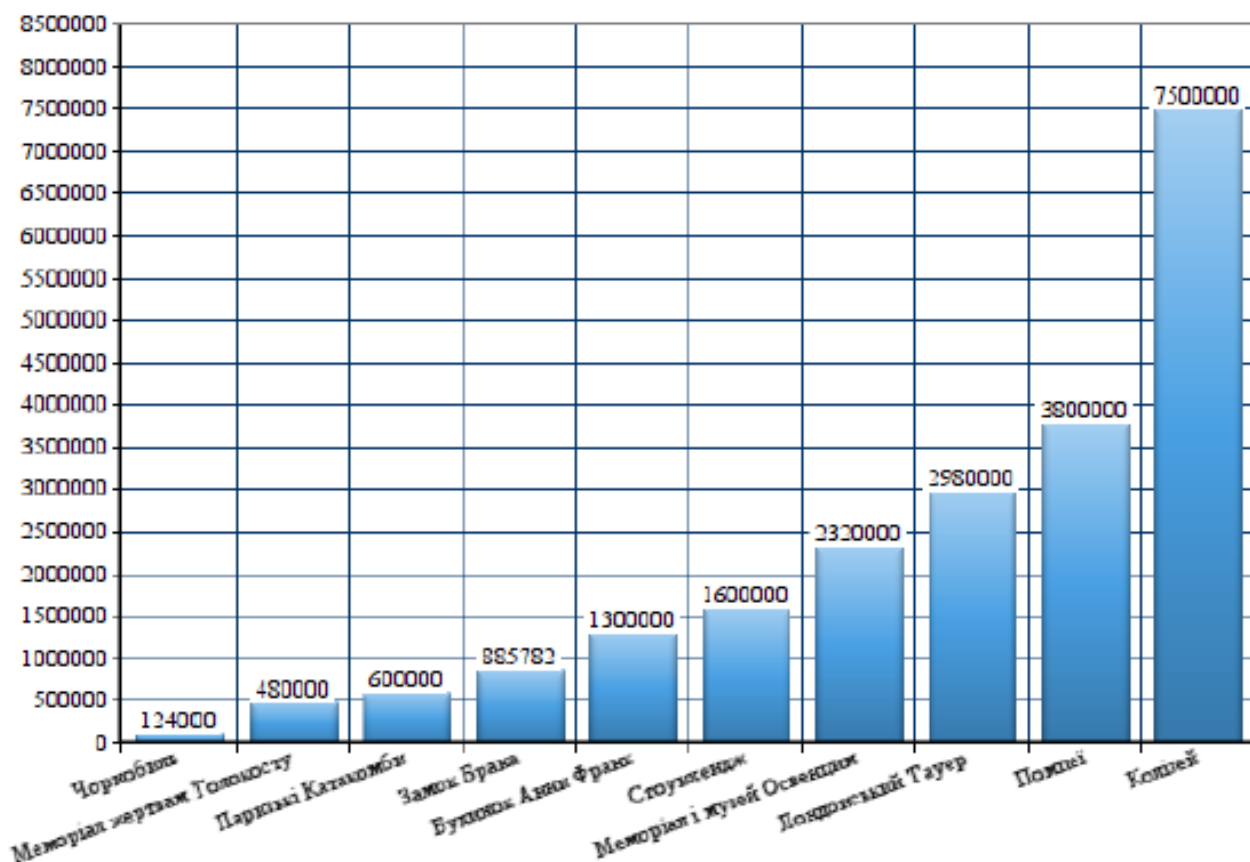

Рис.2.1.1 Топ 10 «темних» дестинації у Європі, за [4]

Європа вважається одним із найперспективніших регіонів для розвитку «темного» туризму завдяки своїй багатій історії, насиченій різноманітними традиціями та містичними подіями (рис. 2.1.1).

Варшава є головний напрямок темного туризму у Польщі. В основному, це пов'язано з долею міста під час Другої світової війни від рук нацистів, з нелюдськими умовами життя в гетто та депортаціями під час Голокосту, терором, жорстоким придушенням повстань та широкомасштабним руйнуванням.

Варшавське гетто було найбільшим з усіх єврейських гетто в Європі. До Другої світової війни Варшава мала численне єврейське населення. Рішення про організацію гетто було прийнято 16 жовтня 1940 році генералом-губернатором Гансом Франком. До цього часу в гетто знаходилося близько 440 тисяч осіб (37% населення міста), при цьому площа гетто становила 4,5% площі Варшави [29].

Німці закрили Варшавське гетто для зовнішнього світу 15 листопада 1940 року. Стіна навколо нього була висотою 3 м та була обвішана колючим дротом.

Межі Варшавського гетто зазнавали змін, а його площа поступово скорочувалася через зменшення кількості ув'язнених, що було спричинено епідеміями інфекційних захворювань, масовим голодом і регулярними стратами.

Сьогодні у Варшаві працює Музей Варшавського повстання 1944 року, який присвячений героїчній боротьбі місцевого населення проти нацистської окупації. Музей детально висвітлює події повстання, використовуючи новітні технології, інтерактивні елементи та різноманітні засоби візуалізації. Завдяки цьому він вважається одним із найкращих музеїв у Польщі та за її межами.

Окремо у Варшаві розташоване єврейське кладовище, яке є одним із найбільших у світі, з понад 200 000 гробниць. Воно було засноване на початку XIX століття та слугує важливим історичним пам'ятником.

Під час Другої світової війни Польща зазнала величезних втрат: загинуло близько шести мільйонів громадян, з них половина – євреї, які стали жертвами розстрілів у лісах на сході країни або були знищені в таборах смерті, створених нацистами після окупації Польщі.

Німецька окупаційна влада побудувала табори смерті та трудові табори між

1940 і 1944 рр., які стали місцем масового знищення мільйонів людей. Найвідомішими з них були Аушвіц (Освенцим), Майданек (у Любліні), Біркенау (у Бжезінці), Треблінка (поблизу села Треблінка), Белжець (на південний схід від Любліна), Собібор (біля села Собібор) і Хелмно (недалеко від села Хелмно-над-Нерем).

Перші отруєння газом радянських і польських військовополонених відбулися в блоці 11 табору Освенцим I приблизно в серпні 1941 року. З 1942 до кінця 1944 року нацисти перевозили євреїв з усіх окупованих територій Європи до цих таборів. В Освенцим було відправлено близько 1,3 мільйона людей, із яких 1,1 мільйона загинули. Серед жертв було 960 000 євреїв (865 000 з них отруєні газом одразу після прибуття), 74 000 неєврейських поляків, 21 000 рома, 15 000 радянських військовополонених і до 15 000 інших європейців.

Ті, хто уникнув газових камер, помирали від голоду, виснаження, хвороб, побоїв, індивідуальних страт або ставали жертвами нелюдських медичних експериментів. Ці табори стали символом жахів Голокосту та нацистського терору.

У 1947 році, через два роки після звільнення в'язнів, концтабір Аушвіц було переобладнано на музей, а в 1979 р. музей Аушвіц було внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Особливо моторошними є експонати, розміщені в четвертому корпусі музею. Тут можна побачити банку з газом Циклон Б, гранули якого, потрапляючи в повітря, миттєво перетворювалися на смертельний газ, що використовувався для масового знищення в'язнів. Також представлені валізи з прізвищами депортованих, їхні особисті речі, зокрема посуд, окуляри, щітки та протези, а також одяг.

У корпусах, де проводилися жорстокі медичні експерименти над людьми, збереглися деякі особисті речі та обладнання, що використовувалося під час війни. Ці експонати нагадують про трагічну історію табору і його жертв.

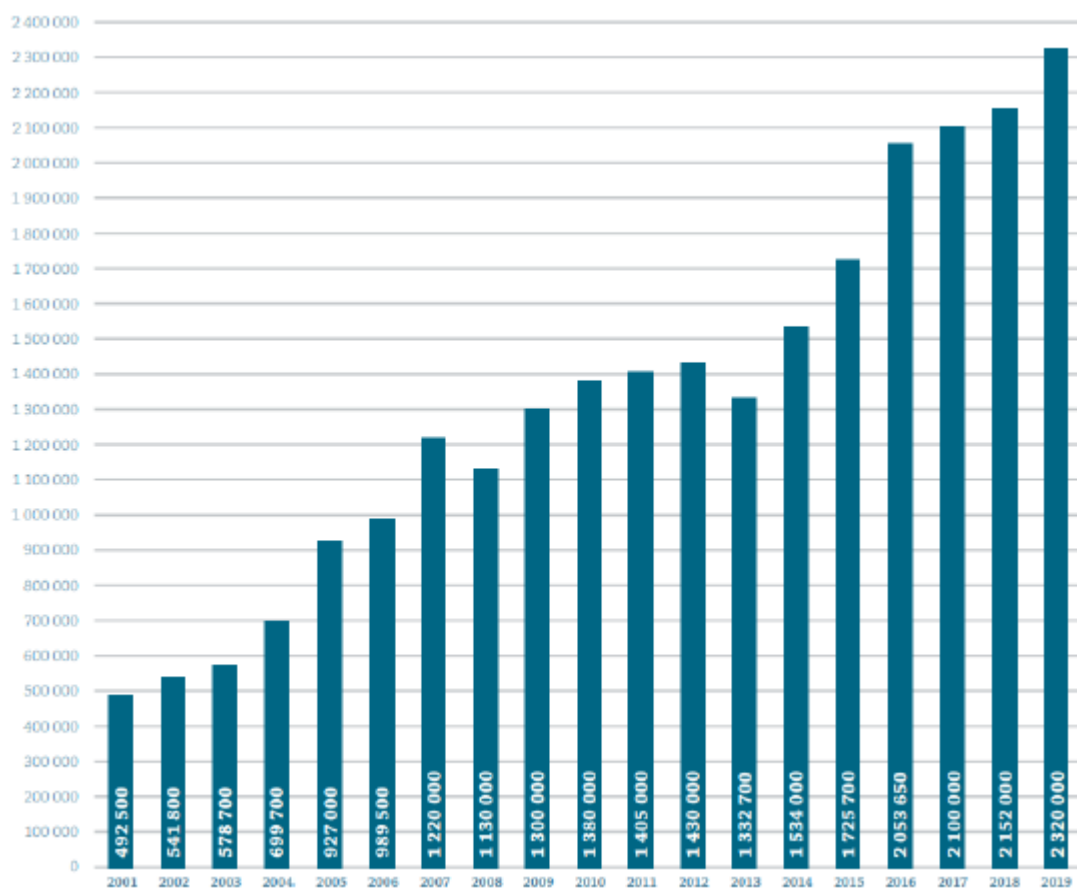

Рис.2.1.2. Кількість відвідувачів меморіалу і музею Освенцим за 2001-2019 рр.

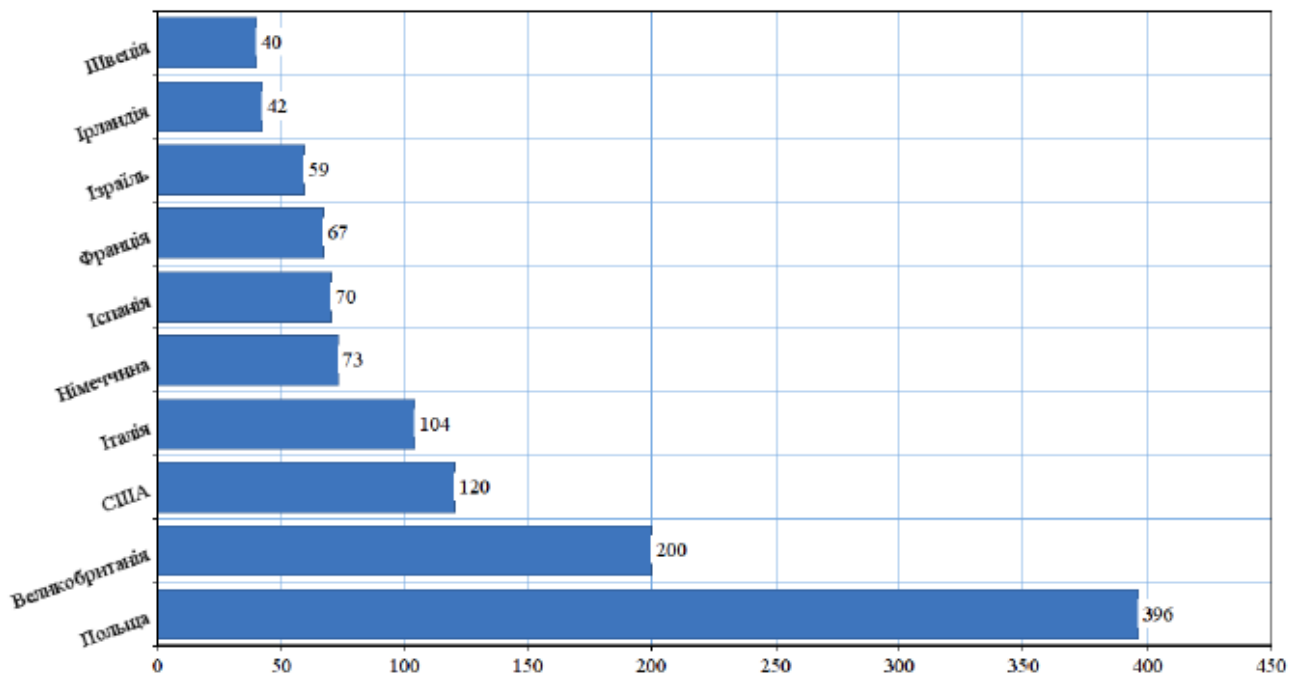

Рис.2.1.3 Топ 10 країн по відвідуванню Освенцим за 2019 р.

Рис. 2.1.4 Камені пам'яті в Треблінці

Знаковим об'єктом темного туризму є Меморіал жертвам Голокосту в Берліні. Цей великий меморіал розташований у самому серці міста, неподалік від урядового кварталу та інших важливих визначних пам'яток. Він присвячений пам'яті євреїв, які стали жертвами Голокосту, і має абстрактний дизайн, що складається з величезного поля бетонних стел. Ці стели, різної висоти, створюють лабіринтоподібний простір, який символізує трагедію та хаос, що супроводжували знищення єврейського народу.

Меморіал став популярним туристичним об'єктом. У 2019 році його відвідало близько 480 тисяч туристів, що стало рекордним показником, хоча загальна кількість відвідувачів залишається стабільною протягом останніх років.

Окрім меморіалу, Берлін також відомий Берлінською стіною, яка була символом розколу Німеччини під час холодної війни. Стіна, завдовжки близько 160 км і висотою понад три метри, була зведена в 1961 році, розділяючи Західний Берлін від НДР на 28 років.

Після падіння стіни в 1989 році її залишки стали пам'яткою єднання країни. Сьогодні фрагмент стіни довжиною близько 800 метрів на вулиці Бернауер Штрассе є популярним місцем для туристів. Він служить нагадуванням про часи розділення та святкуванням завершення холодної війни.

Одним із найвідоміших символів холодної війни є Берлінська стіна. Це була бетонна огорожа висотою понад три метри, увінчана колючим дротом, протяжністю близько 160 кілометрів. Вона розділяла Західний Берлін і Німецьку Демократичну Республіку з 1961 року, ставши фізичним бар'єром, який протягом 28 років розділяв німецький народ на дві частини.

У листопаді 1989 року, після лібералізації прикордонного режиму між ФРН і НДР, Берлінська стіна втратила своє значення як символ поділу. Її розфарбували графіті вуличні художники, а уламки споруди стали сувенірами, які розійшлися по всьому світу.

Сьогодні фрагмент стіни завдовжки близько 800 метрів на вулиці Бернауер Штрассе відновлено і перетворено на меморіал, що символізує єднання народу Німеччини. Це місце є однією з найважливіших пам'яток Берліна, яку відвідують як нагадування про завершення холодної війни та відновлення єдності країни.

У Німеччині є своє містичне місце, відоме як Відьмина гора або гора Броккен, яке привертає увагу любителів темного туризму. Це місце розташоване в національному парку Гарц, що на півночі країни, і є найвищою точкою регіону з висотою 1141 метр над рівнем моря.

У народних легендах розповідається, що саме тут, у густому тумані, який постійно огортає вершину, збиралися відьми та чаклуни. Однією з причин вибору цієї гори могло бути саме її природна таємничість і відокремленість.

Сьогодні гора Броккен стала популярним туристичним об'єктом. Туристи з задоволенням відвідують це місце, щоб насолодитися приголомшливими краєвидами, які відкриваються з вершини. Особливу атмосферу створює святкування Вальпургієвої ночі, яка щороку відзначається в ніч з 30 квітня на 1 травня. Це свято, наповнене фольклором і традиціями, перетворило гору на центр містичних і святкових подій. Під час фестивалю на горі проходять театралізовані вистави, концерти, танці й вогняні шоу, що відтворюють легенди про шабаш відьом.

Об'єктом темного туризму у Великій Британії є Лондонський Тауер, один із найвідоміших історичних символів Лондона, який міцно пов'язує місто з його минулим. Ця вражаюча фортеця слугувала різним цілям століттями. Вона була

королівським палацом, в'язницею для знаменитих ув'язнених, таких як Гай Фокс, Анна Бoleйн та племінники короля Річарда III, і навіть місцем проведення страт. У середньовічний період Тауер також використовувався як звіринець, де утримували екзотичних тварин, зокрема левів, тигрів, мавп та слонів, привезених із завойованих територій.

Сьогодні Лондонський Тауер є популярною туристичною пам'яткою, яка приваблює відвідувачів своєю багатою історією, музейними експозиціями та можливістю побачити відомі королівські коштовності. У 2019 році Лондонський Тауер відвідали близько 2,98 мільйона туристів, що свідчить про його значну популярність.

Тауер залишається місцем, де історія оживає, відкриваючи темні й загадкові сторінки минулого Британії.

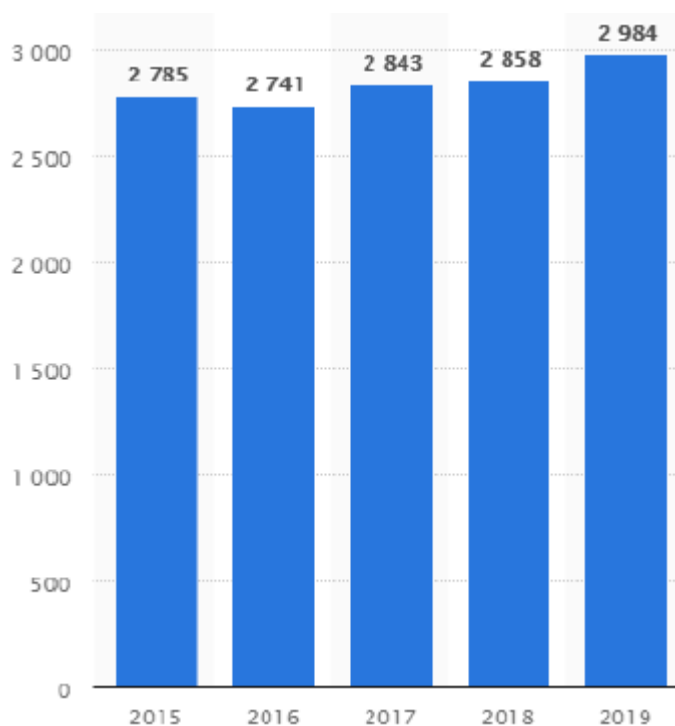

Рис. 2.1.5 Кількість відвідувачів Лондонського Тауера за 2015-2019 рр.

Стоунхендж, розташований у 10 км на північ від Солсбері, є однією з найвідоміших доісторичних пам'яток Європи та визначним місцем містичного туризму в Англії.

Ця давня мегалітична споруда, побудована між 3000 і 1500 роками до н. е., складається з великих кам'яних брил, відомих як менгіри або мегаліти. Її походження та точне призначення залишаються загадкою. Дослідники припускають,

що Стоунхендж міг бути стародавнім кладовищем, ритуальним місцем або навіть астрономічною обсерваторією для передбачення космічних явищ.

Завдяки своїй таємничій історії та унікальній архітектурі, Стоунхендж приваблює мільйони туристів з усього світу. У 2019 році його відвідало 1,6 мільйона туристів.

Включений до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Стоунхендж є важливим символом стародавньої культури та містичної спадщини Англії, зберігаючи свій статус одного з найзагадковіших місць у світі.

Італія є батьківщиною багатьох визначних пам'яток, які стали об'єктами темного туризму, серед яких особливе місце займають Помпеї та Колізей у Римі.

Колізей – це величний амфітеатр, зведений у 72 році н.е. за наказом імператора Тита Флавія Веспасіана, є символом Римської імперії. Колізей вміщував до 55 тисяч глядачів і слугував ареною для жорстоких «ігор», таких як гладіаторські бої та страти засуджених, включаючи кидання до диких тварин. Ці видовища були головною розвагою для жителів Риму та джерелом соціального контролю.

Сьогодні Колізей є найпопулярнішою туристичною пам'яткою Італії. У 2019 році він очолив список найвідвідуваніших музеїв та державних археологічних парків, залучивши близько 7,5 мільйона туристів (рис.2.1.6).

Помпеї – це давнє римське місто, яке стало символом одного з найстрашніших природних катастроф в історії. У 79 році н.е. місто було повністю зруйноване внаслідок виверження вулкана Везувій. Попіл та пемза, які засипали Помпеї, поховали тисячі людей і зберегли місто в незайманому стані.

Сьогодні Помпеї є унікальним археологічним об'єктом, що дозволяє зазирнути у життя давніх римлян. Щорічно місто відвідують мільйони туристів, які цікавляться його трагічною історією та добре збереженими руїнами.

Ці два об'єкти є ключовими точками темного туризму в Італії, привертаючи увагу своєю історією, архітектурою та зв'язком із трагічними подіями минулого.

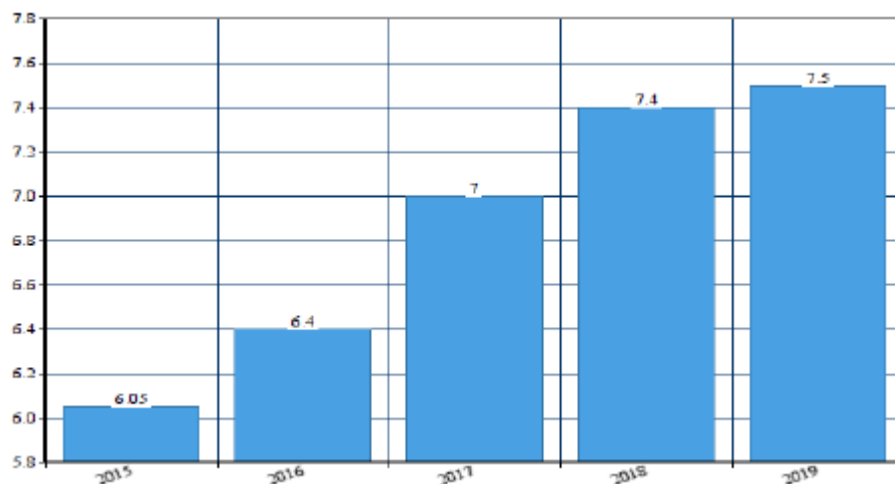

Рис.2.1.6 Кількість відвідувачів Колізею за 2015-2019 рр.

13 січня 2012 року італійський круїзний лайнер Коста Конкордія (Costa Concordia) перекинувся і потонув, ударившись об підводну перепону біля острова Джильо (Isola del Giglio) (рис.2.1.7).

Рис. 2.1.7 Затонулий лайнер Коста Конкордія

Незважаючи на те, що він затонув буквально в 396 метрах від острова, 32 з 4000 чоловік на борту загинули в цій катастрофі.

Одним із головних об'єктів темного туризму в Парижі є катакомби – мережа підземних тунелів на глибині 15-20 м, заповнених кістками мільйонів померлих. Їх створення стало необхідністю після закриття перенаселених кладовищ у центрі міста наприкінці XVIII століття (рис.2.1.8).

Ці тунелі, спочатку вириті як каменоломні, стали місцем перепоховання численних останків, створюючи один із наймоторошніших, але водночас вражаючих туристичних об'єктів. Відвідувачі можуть пройти через вузькі коридори, де стіни буквально викладені кістками та черепами, які утворюють химерні візерунки.

У 2019 році катакомби відвідало близько 600 тис. туристів, що підтверджує їх популярність серед тих, хто цікавиться історією та незвичайними пам'ятками. Це місце вважається не лише музеєм під відкритим небом, а й важливою частиною культурної спадщини Парижа.

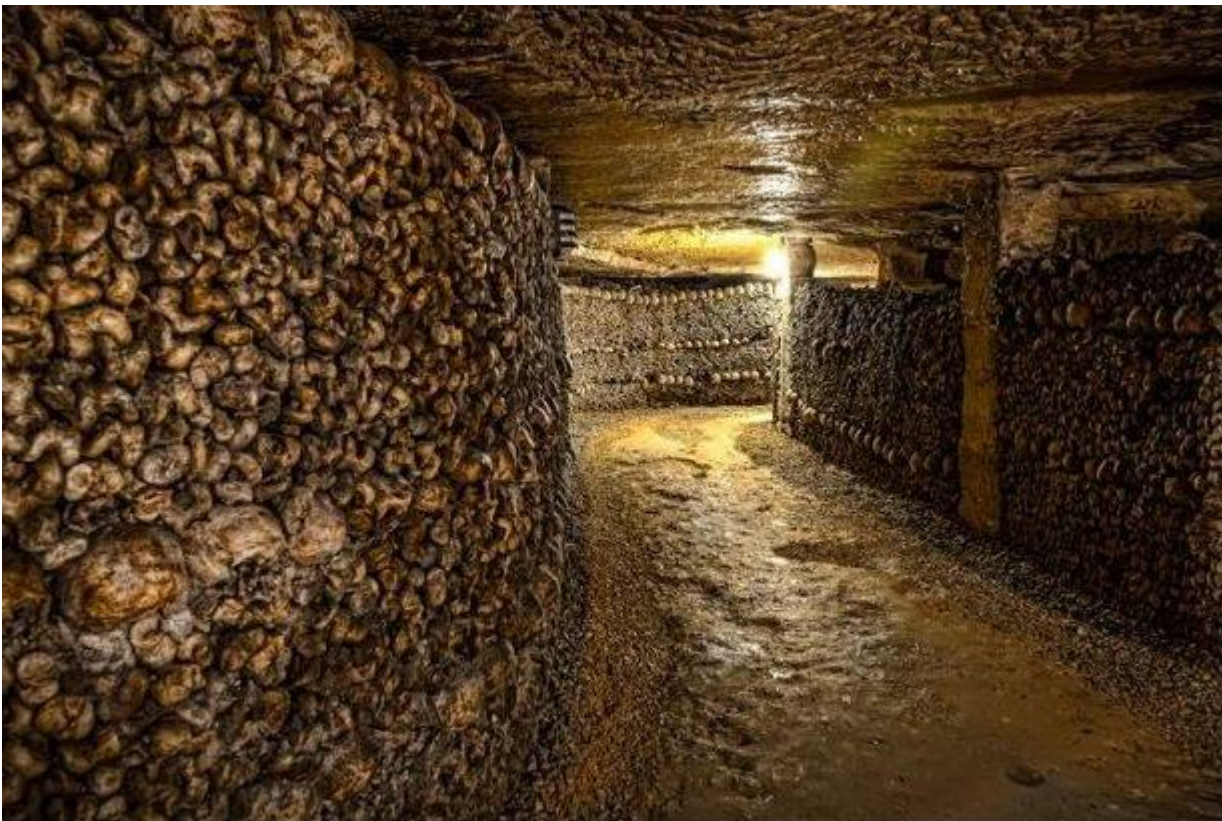

Рис. 2.1.8. Катакомби в Парижі

Загальна протяжність паризьких катакомб становить кілька сотень кілометрів, але для туристів відкрито лише 2,5-кілометровий екскурсійний маршрут. Інша частина тунелів закрита для відвідування, що лише підсилює їхню містичність і привабливість для любителів гострих відчуттів. Катакомби, спеціально адаптовані для екскурсій, ось уже понад два століття залишаються класикою темного туризму, приваблюючи тисячі відвідувачів щороку.

Відома розвитком містичного туризму Румунія. Головною локацією є замок Бран, розташований у Трансільванії. Ця загадкова фортеця на схилі гори приваблює

туристів своєю історією та зв'язком із легендою про графа Дракулу. Замок був побудований у XIV столітті, а в XV столітті став резиденцією Влада III Цепеша, відомого своєю жорстокістю. Саме Влад Цепеш став прообразом графа Дракули з однойменного роману Брема Стокера 1897 року.

У 2019 році замок Бран відвідало 885 782 туристи, що робить його одним із найпопулярніших місць для шанувальників готичних історій та жахів. Місцева легенда, унікальна архітектура та мальовничі краєвиди приваблюють туристів з усього світу.

У Португалії історичні палаци, замки та маєтки часто перетворюють на готелі, які називаються поузадами. Вони вирізняються такими особливостями: збереження старовинного інтер'єру (дзеркала, гобелени, автентичні санвузли); вінтажні елементи, що нагадують про минулих господарів; атмосфера розкоші та історії, яка приваблює туристів. Держава всіляко підтримує такі ініціативи, сприяючи збереженню культурної спадщини та популяризації унікальних архітектурних пам'яток.

Готель York House Hotel, розташований за 2,5 км від центру Лісабона. Він функціонує у колишньому будинку кармелітського монастиря, спорудженого понад 300 років тому. Готель пропонує сучасний комфорт у поєднанні з історичним шармом.

Концептуальний готель Independente Hostel розташований у колишній резиденції посла Швейцарії.

Ця концепція гармонійно поєднує туризм із збереженням культурної спадщини, що робить Португалію одним із найпривабливіших напрямків для шанувальників історії та автентичного відпочинку [46].

Поля смерті в Камбоджі є національним меморіальним комплексом, присвяченим жертвам геноциду, організованого режимом червоних кхмерів під керівництвом Пол Пота в період з 1975 по 1979 роки. На цьому місці поховано близько 9 000 людей, які стали жертвами масових страт. Одним із найзловісніших артефактів є дерево з написом: «Дерево забирає плач дітей», що нагадує про жорстокі вбивства дітей, яких били до смерті, щоб зекономити кулі. Поля смерті є

місцем скорботи та пам'яті про одну з найтрагічніших сторінок історії Камбоджі.

У Японії до об'єктів темного туризму належать меморіали, присвячені наслідкам ядерних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі, здійснених у серпні 1945 року збройними силами США під час Другої світової війни. Ці трагедії спричинили загибель десятків тисяч людей і стали символом руйнівної сили ядерної зброї.

Крім того, країна пам'ятає трагедії, пов'язані з природними катастрофами. Зокрема, 11 березня 2011 року внаслідок землетрусу магнітудою понад 9 балів і викликаного ним цунамі загинули майже 20 000 осіб. Цунамі викликало потрійний вибух на АЕС Фукусіма, який був найбільшим з часів Чорнобиля. Меморіали цієї катастрофи знаходяться в Осаці та Ісіномакі, нагадуючи про вразливість людини перед природними стихіями.

Африка має два найбільш популярні напрямки темного туризму. Перший – це острів Роббен, розташований у бухті неподалік Кейптауна. У 2018/2019 році його відвідало 318 414 осіб, що на 3% менше, ніж попереднього року, коли кількість відвідувачів становила 328 814. На цьому острові, у в'язниці суворого режиму, побудованій у 1960-х роках, Нельсон Мандела та кілька його соратників провели багато років у найсуворіших умовах. Мандела був провідником боротьби за скасування режиму апартеїду, що передбачав політику расової дискримінації та сегрегації корінного населення Південної Африки.

Другий об'єкт – це Меморіальний центр геноциду Кігалі в Руанді, відкритий у квітні 2004 року, який вшановує пам'ять про трагічні події 1994 року. Протягом 100 днів, з квітня до середини липня, у Руанді відбулося одне з найжорстокіших великомасштабних геноцидів. За оцінками, було вбито від 500 000 до 1 000 000 осіб, що становило близько 20% загальної чисельності населення країни. Особливо жахливими були випадки масового насильства проти жінок, зокрема військових зґвалтувань. Меморіальний центр, відкритий на десятиліття цієї трагедії, слугує братською могилою для жертв і постійною виставкою, присвяченою постраждалим та їхнім історіям.

У Латинській Америці основними країнами, що приваблюють темних туристів, є Аргентина, Колумбія та Мексика. Мексика відома святом День мертвих,

коли сім'ї здійснюють паломництва до кладовищ, відвідуючи могили родичів із їжею, напоями та подарунками. Традиція включає яскраві, золоті та срібні черепа як прикраси, які використовуються на жертовниках у будинках. Також популярні фігурки скелетів.

У Сполучених Штатах найбільше напрямків темного туризму. Після теракту 11 вересня 2001 року туристи з усього світу почали відвідувати колишню територію Веж-близнюків Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку. Трагедія забрала життя близько 3000 осіб і стала найбільшим терактом в історії за кількістю жертв. Місце на Манхеттені стало одним із найтемніших у сучасній Америці.

Іншим популярним об'єктом є острів Алькатрас. Завдяки своєму розташуванню в природній ізоляції – крижаній воді, середині затоки та сильним морським течіям – острів став ідеальним місцем для утримання військовополонених. Із 1861 до 1898 року кількість ув'язнених зросла до 450 осіб. Алькатрас став відомим завдяки своїй історії як сувора в'язниця, що зберігає спогади про найвідоміших злочинців Америки.

Можна зробити висновок, що історичні події залишили по собі численні ресурси, які можна використовувати для розвитку «темного» туризму в багатьох регіонах світу.

Далі будемо аналізувати ресурси і розвиток темного туризму в Україні.

2.2. Ресурси і розвиток темного туризму в Україні

Історико-культурні ресурси є важливими чинниками формування об'єктів «темного» туризму в Україні, охоплюючи кілька основних напрямків. Туризм смерті включає місця, пов'язані з Голокостом, геноцидом, терором, тортурами, стратами та Голодомором, наприклад, Бабин Яр у Києві чи музей Голодомору. Сюди також належать локації минулих військових зіткнень та історичних битв, таких як поля битв часів Другої світової війни, а також в'язниці суворого режиму, які

розповідають про періоди радянських репресій. Некропольний туризм передбачає відвідування старовинних кладовищ, що мають історичну та культурну цінність, таких як Личаківський цвинтар у Львові. Містичний туризм охоплює локації, асоційовані з природною чи неприродною паранормальною активністю, а також замки та маєтки, оповиті легендами про привидів. Ці ресурси дозволяють не лише розширити знання про історію, а й глибше відчувати події минулого через їхній емоційний і культурний контекст.

В Україні можна виокремити кілька тематичних груп об'єктів «темного» туризму, серед яких музеї, місця масових репресій та страт, в'язниці суворого режиму, пам'ятки з містичною історією, місця «сили», кладовища та некрополі, замки й фортеці. До окремих об'єктів історико-культурної спадщини цього типу належать: «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс» у Києві, Музей ракетних військ у селі Побузьке, Музей-діорама «Битва за Дніпро» у Переяславі-Хмельницькому, Музей Голодомору в Києві, військово-історичний музей імені В. О. Суворова в Очакові, Музей радянської окупації в Києві, Музейний комплекс «Територія терору» у Львові, Музей мольфарства «Історія музею Гуцульської магії» у Верховині, Урочище «Бабин Яр» у Києві, Цитадель у Львові, Батурин у Чернігівській області, Києво-Печерська лавра, Кам'яна могила поблизу Мелітополя, Антонієві печери в Чернігові, підземелля Єзуїтського костелу та Домініканського собору у Львові, Львівська Ратуша, Лиса гора, Личаківське кладовище у Львові та Байкове кладовище в Києві (рис. Б.1-Б.2, табл. А.1).

Ці та багато інших унікальних територій і об'єктів ілюструють культурно-історичне різноманіття України, складну й трагічну історію, яка водночас є пізнавальною та повчальною. Історико-культурні чинники відіграють значну роль у розвитку «темного» туризму. В Україні функціонує велика кількість унікальних «похмурих» об'єктів, які за пізнавальною цінністю не поступаються відомим світовим пам'яткам. Замки та фортеці займають особливе місце в історії України, будучи не лише шедеврами оборонної архітектури, а й уособлюючи діяльність відомих майстрів і воїнів, а також розповідаючи про події минулого [5, 8, 14].

Незважаючи на значний потенціал історико-культурних ресурсів, більшість об'єктів та пам'яток «темного» туризму в Україні перебувають у занедбаному стані. Екскурсійні програми часто базуються на літературі белетристичного характеру та радянському тлумаченні історичних подій. Такий підхід до дослідження і презентації цих об'єктів не відповідає сучасним тенденціям розвитку туристичної індустрії України та вимагає кардинальної трансформації.

Природні чинники формування туристичної привабливості території у межах «темного» туризму охоплюють місця стихійних лих, катастроф космічних тіл, катастроф у житті людей і машин. В Україні катастрофи космічних тіл представлені двома об'єктами: Іллінецьким метеоритним кратером у Вінницькій області та Бовтиським метеоритним кратером у районі міста Олександрія. Іллінецький кратер розташований неподалік міста Іллінці, у 40 км на південний схід від Вінниці, на вододілі річок Соб і Сибок, між селами Лугове Іллінецького району та Іваньки Липовецького району. Популяризація цього найстарішого в Європі метеоритного кратера розпочалася відносно нещодавно — у 2018 році. На місці падіння метеорита було проведено комплекс охоронних заходів, спрямованих на збереження геологічної пам'ятки природи «Іллінецький кратер». Крім того, було облаштовано оглядові майданчики та зведено екскурсійний павільйон, що сприяє підвищенню туристичної привабливості об'єкта..

Бовтиський кратер — це імпактна структура, яка виникла внаслідок падіння метеорита неподалік села Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області. Вважається, що западина утворилася наприкінці крейдового періоду [37]. Кратер був виявлений у 2002 році, і на його основі була створена природоохоронна територія — ландшафтний заказник «Розумівська балка».

Найбільше туристів приваблюють об'єкти, пов'язані з аварією на Чорнобильській атомній електростанції, зокрема місто Прип'ять, саркофаг четвертого енергоблока ЧАЕС, а також секретний радар радянських часів — Дуга-1. Потенціал Чорнобильської зони значно перевищує традиційні місця туристичних маршрутів. Із 1992 року в Києві функціонує музей Чорнобилю, який запрошує відвідувачів будь-якого віку ознайомитися з моторошною експозицією,

присвяченою трагедії [19].

У Чорнобильській зоні відчуження найчастіше відвідують наступні об'єкти.

Музей-меморіальний комплекс «Зірка Полин» є унікальним місцем пам'яті та «територією змін». Завдяки великій кількості експонатів тут можна простежити трансформацію зони відчуження від місця ядерної катастрофи до території впровадження інноваційних технологій. Комплекс включає дизайнерські інсталяції, художні оформлення та пам'ятники, кожен із яких несе важливе послання людству щодо наслідків аварії. Серед них – алея покинутих сіл, пам'ятник «Ангел, що сурмить» (рис. 2.2.1), а також скульптурна композиція, присвячена трагедіям у Хіросімі та Фукусімі, та інші пам'ятки.

Рис. 2.2.1 Пам'ятник «Ангел, що сурмить»

Секретна радянська військова база Чорнобиль-2 і радар Дуга (рис. 2.2.2) є одними з найзагадковіших об'єктів СРСР. У 1970-х роках військові створили унікальні радіолокаційні системи, які дозволяли відслідковувати запуски балістичних ракет із території потенційного ворога. Одним із таких об'єктів була загоризонтна радіолокаційна станція, відома під назвою «Дуга». Для її функціонування був потрібний значний людський ресурс – близько 1000 військових постійно виконували бойові завдання на цьому об'єкті. Для їхніх родин та персоналу було збудовано невелике містечко, яке отримало назву Чорнобиль-2.

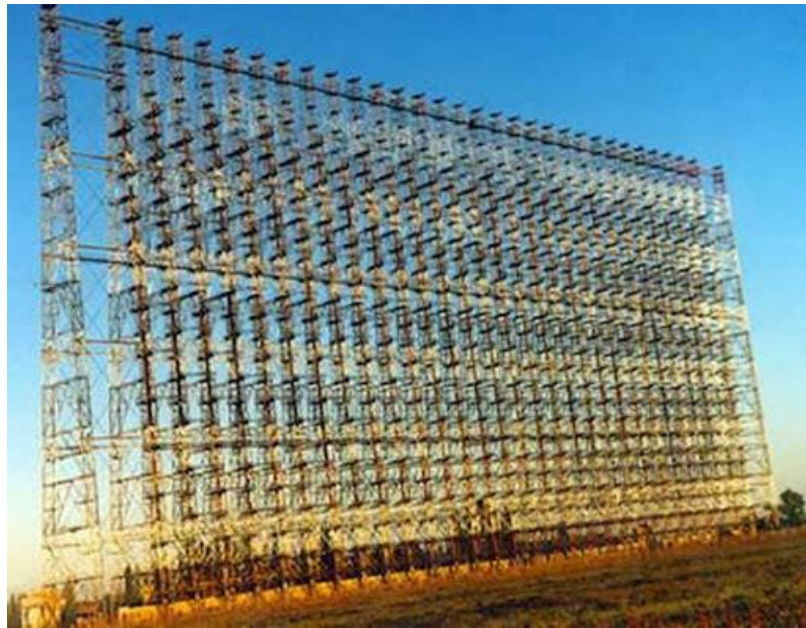

Рис. 2.2.2 Об'єкт «Дуга»

Рудий ліс – відносно невелика ділянка лісу, яка зазнала найбільшого радіоактивного забруднення внаслідок вибуху на Чорнобильській АЕС. Висока доза радіації надала деревам яскравих рудих відтінків, звідки й походить назва цього місця. Дерева, подібно до природного фільтра, затримували та очищували десятки тонн радіоактивного пилу завдяки щільній сосновій кроні, виконуючи важливу функцію ціною свого існування.

У контексті досліджуваної тематики важливо розрізняти «темний» туризм і споріднені види. Одним із таких є мілітарі-туризм – різновид туризму, який передбачає подорожі до місць, пов'язаних із військовими чи воєнними діями [37]. Існує різниця між «мілітарі» та «темним» туризмом. В основі мілітарі-туризму лежить відвідування місць активних бойових дій, включаючи зони конфлікту. Натомість, після завершення воєнних дій та збереження значущих пам'яток на відповідній території, такі місця можуть бути адаптовані для розвитку «темного» туризму.

Об'єкт туристичного інтересу, який має значний містичний потенціал, залежно від мети та мотивації відвідувачів, може використовуватися в суміжних видах туризму. Наприклад, конкретний замок може слугувати культурно-історичною спадщиною під час освітніх екскурсій, акцентуючи увагу на

архітектурних та хронологічних особливостях споруди, а також на її історичному призначенні. Якщо ж зосередити увагу на легендах, містичних історіях або загадкових подіях, пов'язаних із замком, тоді він стає об'єктом «темного» туризму [37].

Містичний туризм найбільшого поширення здобув у Західній Україні. Особливо відомі своїми середньовічними замками Закарпаття, які супроводжуються численними легендами про привидів та загадкові події. Тут можна почути розповіді про снігову людину Карпат, відьом, лісовиків, мольфарів – карпатських чаклунів, що володіють магічними здібностями. Останнім часом на Закарпатті набуває популярності демонологічний туризм, який приваблює мандрівників цікавими історіями та містичними переживаннями [26], який розвивається на основі «місць сили» з негативною енергетикою. Нерідко в цьому краї можна почути такі народні (деякі з них згодом стали офіційними) назви місцевостей: «Чорне Багно (Рахівський район), Чорний Мочар (Берегівський район), Чорна Ріка (Міжгірський район), Чорне Поле, Чорний ліс чи Чорний потік (Мукачівський район). Так, зокрема у Чорному лісі, як свідчить статистика, відбулося чимало самогубств та вбивств. У цьому лісі розташоване навіть знамените дерево самовбивць, на якому повісилося щонайменше троє людей. Причому, усі троє (це трапилося у 2006 р.) не були знайомі між собою і здолали свій останній путь з Кіровоградської, Сумської та Харківської областей» [4, 19, 26, 57].

Антонієві печери Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові вважаються одними з найбільш таємничих місць в Україні. У 1960-х роках, коли археологи розпочали їх дослідження, було зафіксовано дивні явища: чулися невідомі звуки та відчувався запах ладану. В одній із келій зберігається хрест, до якого в давнину прив'язували біснуватих для обрядів зцілення. До сьогодні печери відвідують люди з метою лікування. За легендами, підземний хід з'єднує Антонієві печери з Києво-Печерською лаврою. Дніпропетровські геофізики також зафіксували в глибині Болдіних гір потужне джерело енергії, припускаючи, що це залишки астероїда чи сам астероїд [16].

На українському ринку туристичних послуг активно діють компанії, які пропонують містичні екскурсії та тури як по Україні, так і за кордон. Такі тури включають відвідування замків, підземель, некрополів, містичних локацій та об'єктів із легендами про привидів чи надприродні явища.

Цінова політика залежить від тривалості туру, складності маршруту, рівня послуг, які пропонуються, та унікальності локацій. Туристичні агентства часто встановлюють конкурентоспроможні ціни, намагаючись охопити різні цільові аудиторії, від економ-туристів до сегмента преміум. Містичні тури зазвичай коштують дешевше, що робить їх привабливими для споживачів (табл. 2.2.1).

Порівняння з іншими видами туризму показує, що містичні тури мають значний потенціал, особливо серед молоді та іноземних туристів, які шукають унікальні та емоційно насичені враження.

Таблиця 2.2.1.

Робота туристичних компаній щодо організації містичних екскурсій [4]

Назва компанії	Назва екскурсії	Вартість, грн.	Тривалість екскурсії, год.
Туроператор по Україні «Kraina UA»	Містичні історії під стукіт коліс	150	2
	Містика Андріївського узвозу	50	2-3
	Дуже моторошна екскурсія	60	3
Перше екскурсійне бюро	Містичний Київ	100	2
Турагенція «Smart & Clever»	Містичний Київ	460-600	2-4
Туристична агенція «Час на мандри»	Містичний Львів	55	2
Туроператор «Bee Travel»	Містичні історії старого Львова	120	2-3
Турагенція «Гал-Круїз»	Містичний Львів	90	2-3

Львівщина має значний містичний потенціал, який може стати основою для розвитку туристичної галузі та культурного туризму. Найбільш відомими містичними місцями цього регіону є замки та історичні об'єкти. Підгорецький замок славиться своєю архітектурною витонченістю та легендами про привидів, зокрема "Білу Пані", яка, за переказами, блукає його коридорами. Олеський замок, один із найстаріших в Україні, наповнений історіями про лицарів і кохання, а також має унікальну експозицію старовинних картин і скульптур. Золочівський замок відомий

Китайським палацом і загадковими написами на каменях, які привертають увагу дослідників. Підкамінь – це величезний камінь-скеля біля монастиря, оповитий сакральними історіями.

Місто Львів також має чимало містичних об'єктів. Домініканський собор із готичною архітектурою, підземеллями та легендами про монахів створює неповторну атмосферу. Підземелля Єзуїтського костелу, система ходів, де можна почути історії про алхіміків і стародавні ритуали, додає таємничості. Лиса гора здавна асоціюється з легендами про шабаші відьом та енергетичні аномалії, а Цитадель – колишня фортеця – зберігає сліди військової історії та її енергетики. Парк Знесіння вражає природною красою, сповненою легенд, а Личаківський цвинтар – це не лише місце поховань видатних діячів, а й некрополь з монументальними скульптурами, які створюють атмосферу спокою й загаковості.

Розвиток містичного туризму на Львівщині може залучити туристів, які цікавляться історією, легендами та містикою, створити нові робочі місця у сфері туризму, а також підвищити культурну значущість регіону на міжнародній арені. Такі місця та об'єкти можуть стати основою для екскурсій, квестів і фестивалів, що збагачують туристичний досвід і сприяють економічному розвитку регіону [26].

Цікаве місце, яке може зацікавити «темних» туристів, називається Чумка і заходиться в Одесі. Ще у 19 ст. тут неодноразово була епідемія чуми. Цю страшну хворобу заносили в Одесу комерційними судами з портів Близького Сходу в 1803, 1812, 1829 і в 1837 рр.

Кам'янець-Подільський має всі передумови для розвитку темного або містичного туризму, що може стати важливим напрямом у розширенні й урізноманітненні туристичної пропозиції міста. Використання його історичних об'єктів, фортець, підземель та легендарних місць дозволить залучити більше туристів, зокрема іноземних. Завдяки унікальній атмосфері та багатій історичній спадщині місто здатне стати популярною локацією для тих, хто шукає незвичайні враження, що сприятиме збільшенню туристичних потоків і економічному зростанню регіону [31, 52, 54]. Цей різновид туризму нині активно розвивається

в Києві, Львові, Чернігові [46], тоді як бренд «Містичний Кам'янець»

використовується мало, хоч місто має великий потенціал для розвитку цього напрямку туризму. Серед унікальних об'єктів, які могли б стати частиною містичної туристичної програми, варто згадати знамениту «боргову яму» у дворі Старого замку. Це кам'яний колодязь без води, де колись утримували боржників. Яма мала три яруси, з найнижчим, призначеним для найзапекліших порушників. Умови утримання були надзвичайно важкими: їжу передавали на мотузці, дах був відсутній, а всі «зручності» розташовувалися на дні. Боржники, які частково погашали свої зобов'язання, переводилися на вищі, чистіші рівні.

Кажуть, що під час повного місяця звідти чути стогони, а відвідувачів охоплює безпричинний страх. Дослідники, які проводили спостереження у цій камері, розповідали про незрозумілий дискомфорт і відчуття стороннього погляду. На деяких зроблених ними знімках виявили плями аномального сяйва, що додає цьому місцю ще більшої загадковості.

Ще один об'єкт із містичною історією – Папська вежа замку, прикрашена гербом «Делла Ровере», римської родини, з якої походив Папа Юлій II, що фінансував її спорудження. Вежу також називають Кармелюковою, адже тут утримували відомого очільника селянського руху на Поділлі, Устима Кармелюка. Попри сувору охорону, він здійснив неймовірну втечу з цього місця. За переказами, Кармелюка під час ув'язнення відвідували багато жінок, які приносили йому їжу, загорнуту в хусточки. За переказами, Устим Кармелюк, перебуваючи у в'язниці Папської вежі, зібрав стільки хусточок, принесених йому жінками, що зміг зв'язати з них мотузку і втекти, спустившись із башти. В казематах Старого замку є камера, куди поміщали засуджених на смерть.

Ще одна моторошна легенда замку пов'язана зі спорудженням оборонних стін. У ті часи існувало повір'я, що для довговічності будівлі необхідно принести в жертву молоду дівчину, яка першою з'явиться на будівельному майданчику. Одного разу такою дівчиною стала Ауріка, дочка високопосадовця міського магістрату. Незважаючи на вагання, будівельники сприйняли це як знамення і замурували дівчину в стіну. Легенди свідчать, що її дух досі блукає замком, а місцеві мешканці розповідають про сяючий силует, що з'являється поблизу місця її загибелі.

Ресурсною базою для розвитку містичного туризму в Кам'янці-Подільському також можуть стати численні легенди, пов'язані з історією цього старовинного міста, а також визначні події та постаті, які залишили свій слід у його культурній спадщині. Серед них – видатні українці, литвини, поляки, вірмени, турки, а також греки, зокрема знаменита Софія Вітт-Потоцька. Додаткову загадковість місту надають середньовічні споруди з викарбуваними гербами та латинськими написами, які досі зберігають свої таємниці. Усе це робить Кам'янець-Подільський, відомий як «Перлина Поділля», перспективною локацією для залучення туристів, які цікавляться містикою, історією та легендами. А загадкові історії можуть стати основою для створення унікальних туристичних маршрутів і квестів, які приваблюватимуть відвідувачів, що шукають незвичайних і таємничих вражень

Отже, Україна та окремі її регіони мають вагомв ресурси для розвитку видів темного (похмурого) туризму.

2.3. Проблеми і перспективні напрями розвитку темного туризму в Україні

«Темний» туризм набирає популярності у всьому світі, адже він дозволяє не лише відчувати страх і адреналін, але й усвідомити важливість історичних подій та віддати їм шану. Цей напрям постійно розвивається, додаючи до свого списку нові місця, які приваблюють туристів своєю атмосферою та історією.

В Україні популярність «темних» турів також зростає. Яскравим прикладом є Чорнобильська зона відчуження, яка привернула значну увагу після виходу серіалу «Чорнобиль» від НВО. Відвідувачів цікавлять місця та події, зображені в серіалі, а екскурсії англійською мовою вартістю близько 100 доларів (приблизно 2,7 тисячі гривень) стали особливо популярними серед іноземців. Щороку зону відвідує понад 70 тисяч туристів, що робить її одним із найбільш відомих об'єктів «темного» туризму в Україні.

Втім, Чорнобиль – не єдиний цікавий об'єкт цього напрямку. У Києві чимало

місць, пов'язаних із подіями Другої світової війни, а також об'єктів, які оповиті містичними легендами. Наприклад, місто, яке любив Булгаков, зберігає свою особливу атмосферу. Існує думка, що прогулянки Андріївським узвозом надихнули письменника на створення роману «Майстер і Маргарита».

Україна має багатий потенціал для розвитку «темного» туризму, пропонуючи туристам можливість відвідати унікальні місця, зануритися в атмосферу минулого та відчути нерозгадані загадки історії.

В Україні об'єкти некропольного туризму, такі як Личаківське та Байкове кладовища, належать до найкрасивіших у Європі й привертають увагу туристів своєю архітектурою та історією. На півдні країни також є цікаві пам'ятки, серед яких маловідома Чумкська гора, де ховали жертв чуми, та знамениті Одеські катакомби. У Криму варто згадати панораму Севастопольської битви, яка щороку приваблює безліч відвідувачів. Проте розвиток туризму на сході України наразі обмежений через небезпеку, пов'язану з активними бойовими діями.

Містичний туризм, як і будь-який інший напрям, має свої переваги та недоліки. Серед переваг – унікальність туристичного досвіду, можливість вивчення історії через нетрадиційні об'єкти та залучення відвідувачів до місцевих легенд і традицій. Недоліками можуть бути етичні й моральні суперечки, що виникають через відвідування місць, пов'язаних із трагічними подіями чи смертю.

Дискусії щодо доцільності розвитку містичного туризму тривають серед туристів, місцевих мешканців, політиків і громадських діячів. Деякі мандрівники задаються питанням, чи етично відвідувати такі місця, зважаючи на їхній історичний контекст. Водночас для багатьох ці об'єкти є можливістю віддати шану минулому та поглибити розуміння культурної спадщини. Баланс між збереженням пам'яті й популяризацією подібних туристичних напрямів потребує делікатного підходу та врахування думок усіх зацікавлених сторін.

Подорожі – це не лише спосіб розважитися чи зробити яскраві фото для соціальних мереж, а й серйозна робота, яка починається з планування й триває до самого завершення. Особливе значення мають подорожі до містичних місць, які нерідко стають символами пам'яті про трагічні події та важкі сторінки історії. Вони

служать нагадуванням про те, що подібне не повинно повторюватися в реальності.

Таблиця 3.1.1

SWOT-аналіз можливостей та перспектив розвитку містичного туризму у
Львівській області, за [26, 27]

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Знана кількість місць та об'єктів, сповнених легендами та містичними історіями (S1)	Порівняно висока вартість, додаткові фінансові витрати на добирання у непоширені місця, відсутність транспортної інфраструктури (W1)
Збереження легенд, звичаїв, традицій, сформованих на Львівщині чи пов'язані з певним об'єктом; визнання Львова містом світової спадщини ЮНЕСКО (S2)	Мала поінформованість про цей вид туризму (W2) Малий перелік «протоптаних місць», не завжди придатних для відвідування туристами (W3)
Розвиненість Львівщини за багатьма економіко-соціальними параметрами (S3)	Психологічні фактори людини як бар'єри щодо позитивного сприйняття такого виду туризму: страх, негативні спогади, забобонність, релігійність тощо (W4)
Врахування туристичними агентствами потреб групи та їх реалізація (S4)	Потреба у додатковому часі для планування та реалізації даної форми (W5)
Групової комунікації з гідом чи організатором даного туру (S5)	
Можливості (O)	Загрози (T)
Велике охоплення та сфера діяльності нерозрекламованого виду туризму (O1)	Невідповідність потреб та вимог до реальної картини (T1)
Посилена увага та додаткове залучення інвестиційних ресурсів до місць, де буде поширений даний вид туризму (O2)	Знищення чи псування пам'ятки, забруднення території через часті відвідини туристів (T2)
Розвиток інноваційних та передових технологій для забезпечення комфорту (O3)	Перевантаження дуже популярних місць та міст (T3)
Формування нових туристичних продуктів, збільшення кількості туристів (O4)	Неетичність проведення даного виду та типу екскурсій (T4)

Проте не завжди історії, що супроводжують такі місця, є достовірними. Часом туристичні агентства вигадують легенди, аби привернути увагу аудиторії. Незважаючи на це, більшість туристів, які обирають містичний туризм, прагнуть сформулювати власне розуміння минулих подій, відвідавши об'єкти особисто та відчувши їхню унікальну атмосферу.

Для визначення можливостей і перспектив розвитку містичного туризму, зокрема у Львівській області, було проведено SWOT-аналіз. Він дозволяє оцінити сильні та слабкі сторони цього напрямку, а також визначити можливі ризики й шляхи подальшого розвитку. Це стане основою для ефективного використання ресурсного потенціалу регіону та залучення нових туристів (результати подані у табл. 3.1.1).

Таким чином, можна констатувати, що:

1. Реалізація «темного» туризму як інноваційного напрямку повинна сприяти загальному розвитку туристичної діяльності в Україні, формуючи тісний взаємозв'язок із іншими пріоритетними сферами. Це допоможе вирішувати окремі проблемні аспекти функціонування туризму, залучаючи більше туристів до незвичайних і загадкових місць.

2. Факторний аналіз виникнення «темного» туризму в Україні виявив низку основних чинників:

- соціально-економічні – включають події, як-от Чорнобильська АЕС, які привертають увагу завдяки їхньому масштабному впливу на суспільство;
- історико-культурні: охоплюють частини культурно-історичної спадщини, такі як музеї, дестинації з містичною історією, місця «сили», некрополі, кладовища, замки та фортеці, де зафіксовано паранормальні явища;
- природні: включають стихійні лиха, катастрофи космічних тіл та події, пов'язані з небезпечними ситуаціями в житті людей і машин.

3. Незважаючи на нетрадиційність цього виду туризму та обмеженість його споживачів, він має право на існування.

4. Територіальні відмінності використання туристичного потенціалу «темного» туризму в Україні свідчать про те, що найбільша кількість об'єктів і пам'яток знаходиться у Львові та Києві. Однак поодинокі ресурси є майже в кожній області країни, що дозволяє розширювати географію цього напрямку.

5. До основних факторів, які спонукають туристів відвідувати місця трагедій та страждань, дослідники виділяють: потребу в гострих емоційних відчуттях, часто через страх, розпач, співчуття або жаль; прагнення виділитися серед інших через епатаж; надмірну зацікавленість у новому та незрозумілому, пошук відповідей на історичні, власні або інші питання.

6. «Темний» туризм викликає чимало дискусій щодо перспективності та доцільності його розвитку, а також етичності та релігійності. Незважаючи на різноманіття ресурсної бази та її нинішнє використання суб'єктами туристичного господарювання, існують певні проблеми в реалізації потенційних можливостей.

Наприклад, замки часто розглядаються лише як культурно-історична спадщина для пізнавального туризму, без урахування їхньої містичності та включення до «темного» туризму.

7. Для популяризації «похмурого» туризму в Україні необхідно вжити низку заходів:

- здійснення моніторингу туристичного ринку України для виявлення місць та об'єктів, які є придатними для відвідування туристами;
- дослідження світового досвіду організації містичного туризму з виділенням основних напрямків і можливостей використання міжнародного досвіду для організації «містичних» турів вітчизняними туристичними компаніями;
- розробка плану проведення культурних заходів, фестивалів, конкурсів, навчальних екскурсій у конкретних місцях задля їхньої популяризації та залучення додаткових інвестицій;
- створення інтерактивної карти «темного» туризму України;
- покращення, а в деяких випадках і створення соціально-економічної інфраструктури поблизу розташування цих об'єктів.

Ці заходи допоможуть ефективно популяризувати «темний» туризм, зберігши при цьому етичні норми та сприяючи його сталому розвитку.

Отже, ці чинники створюють базу для розвитку «темного» туризму, що дозволяє залучати туристів до унікальних і часто таємничих місць, відкриваючи нові можливості для вивчення історії та культури.. Але для цього потрібно створити в Україні всі необхідні умови для розвитку цього не стандартного виду туризму.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Дослідивши питання розвитку містичного туризму можна зробити наступні висновки.

1. В існуючій класифікації туризму одним з найпопулярніших видів є «темний» туризм, який щорічно знаходить все більше прихильників та набирає обертів у своєму розвитку. Сьогодні більшість вчених виділяють такі основні різновиди «темного» туризму: туризм катастроф; містичний туризм; туризм «смерті» (танатотуризм); туризм по кладовищах (некропольний туризм).

2. Популярність похмурого туризму зростає щороку, і це вказує на збільшення кількості туристів, зацікавлених у нових незвичних враженнях. За кілька років похмурі тури можуть стати альтернативою класичним рекреаційним подорожам.

3. Поєднання різноспрямованих інтересів туристів із місцевою культурою та традиціями, що оточують такі місця, створює унікальну атмосферу містичного туризму.

4. Подальше дослідження об'єктів темного туризму може сприяти формуванню стратегій розвитку туризму в різних країнах і регіонах. Зокрема, це включає облаштування інфраструктури, створення тематичних розважальних центрів, організацію культурних заходів, квестів, фестивалів та освітніх екскурсій у містичних місцях.

5. Історичні події залишили по собі численні ресурси, які можна використовувати для розвитку «темного» туризму в багатьох регіонах світу.

6. Україна має чималий містичний потенціал, який потрібно розвивати, оскільки це принесе додаткові грошові надходження в економіку країни. Однак, залучення українських містичних ресурсів незначне, відбуваються поодинокі екскурсії містами, які не розкривають всю суть і загадковість відвідуваних місць. У першу чергу, це пов'язано з релігійними переконаннями більшої частини населення України, проте можна орієнтуватися на туристів, які тільки шукають цікаві і незвідані ніким раніше місця. «Містична» спадщина України налічує близько 20 об'єктів в кожній області: середньовічні замки з загадовими історіями, підземелля,

печери, собори, давні поселення.

7. Найбільшого поширення містичний туризм здобув у Західній Україні. Львівщини є одним із найкращих осередків скупчення відомих містичних місць та об'єктів. Зокрема, місто Львів славиться такими визначними містичними об'єктами, як: Домініканський собор, підземелля Єзуїтського костелу, Лиса гора, Цитадель та ін.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 7 місьць України, які страшно відвідувати. URL: https://gazeta.ua/articles/travels/_7-misc-ukrayini-yaki-strashno-vidviduvati/864500/.
2. 24 моторошні місця України, від яких застигає кров у жилах. URL: https://24tv.ua/24_motoroshni_mistsya_ukrayini_vid_yakih_zastigaye_krov_u_zhila_h_n601743.
3. Алістратова К. Е. Містичний туризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 26. С. 93–101.
4. Аналіз розвитку містичного туризму в Україні і світі. URL: https://revolution.allbest.ua/sport/00696421_0.html.
5. Апостолов О. Топ-10 наймістичніших місьць України. URL: <https://tyzhden.ua/Travel/41341>.
6. Арайс О., Сологуб Ю. Темний туризм. *Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті* : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10-11 квітня 2014 р. К.: НУХТ, 2014. Ч. 3. С. 482-483.
7. Бордун О. Ю., Деркач У. В. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм* : наук. зб. Київ: Альфа-ПК, 2014. № 30. С. 62-72.
8. Бугрій О. В. Некропольний туризм та його об'єкти на Україні. *Географія та туризм*. 2010. № 4. С. 52-62.
9. Бугрій Є.В. Про термінології та типології похмурого туризму. URL: <https://infotour.in.ua/bugrij.htm>.
10. Всесвітня туристична організація. Офіційний веб-сайт. URL: <http://unwto.org/>.
11. Глушко В. Вектор розвитку туризму в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. №2. С. 64-75.
12. Державне агентство України з управління зоною відчуження. URL: <http://dazv.gov.ua/>.

13. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua.
14. Жадько В.О. Байковий некрополь: історичний фотоілюстрований довідник. Київ: СПД, 2004. 239 с.
15. Зарічняк А. П., Дем'яненко В. А. Містичний туризм: проблеми дефініції, класифікаційний статус. URL: <https://www.academia.edu/%A1>
16. Заставецький Т.Б., Заставецька Л.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. 2011. № 1. С. 101-107.
17. Іванов А. М. «Темний» туризм як один з перспективних видів туризму. *Бізнес-навігатор*. 2011. № 5. С. 186-191.
18. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Історія. 2016. № 4. С. 20-31.
19. Калужний Д. На Західній Україні процвітає містичний туризм. URL: <http://www.fenixslovo.com/uk/others/1125>.
20. Кирилюк Л. М. Нові (нетрадиційні) види туризму України. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Серія: географія. 2008. № 17. С. 191-195.
21. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник. К. : Знання, 2011. 334 с.
22. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
23. Кравцов С. С., Тертична А. А. "Подорож другим містом" як перспективний напрямок розвитку туризму в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608>.
24. Кудінова І. П. Туризм як фактор соціально-економічного розвитку та його інноваційні напрями. *Біоекономіка та аграрний бізнес*. 2019. 10 (1). С. 50-57.
25. Кулиняк І. Я., Бондаренко Ю. Г., Гвоздь М. Я. Статистико-соціологічний аналіз ставлення туристів до розвитку містичного туризму на Львівщині. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія "Проблеми економіки

та управління». 2020. № 1. Т. 4. С. 22-33.

26. Кулиняк І. Я., Жигало І. І., Ярмола К. М. Містичний туризм: сутність і перспективи розвитку у Львівській області. *Бізнес Інформ*. 2020. № 3. С. 128-137.

27. Кулиняк І. Я., Ярмола К. М., Малішевська Б. О. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні. *Формування сучасної наукової думки: Матеріали Міжнародної наукової конференції* (м. Кропивницький, 31 січня 2020 р.). Кропивницький: МЦНД, 2020. С. 53-56.

28. Логвин М.М., Коваль Н. О. «Похмурий» туризм: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у ХХІ столітті* : тези доповідей ХЛІІ Міжнародної наук. студ. конф. за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2019 рік (м. Полтава, 07-08 квітня 2020 р.) : у 2 ч., ч. 2. Полтава : ПУЕТ, 2020. С. 250-251.

29. Лущик М. Географія темного туризму у світі. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 4. С. 97-104.

30. Любіцева О.О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України: Навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.

31. Магера А., Яковчук О. Ресурси розвитку містичного туризму в Україні. *Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 67-70.

32. Мальська М. П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2016. С. 12-18.

33. Маховка В.М. Об'єкти темного туризму в Україні. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/12474/1/75%20%D0%A2.2-34-36.pdf>.

34. Містика. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/mistyka>.

35. Містичні місця України. URL: <https://changeua.com/nasha-mistichna-ukrayina>.

36. Москаленко Я. О. «Темний» туризм як новий вид туризму. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm.

37. Паньків Н.М. Темний туризм в Україні: факторний аналіз та перспективи розвитку. *Наукові записки СумДПУ імені А.С. Макаренка*. Географічні науки. 2021.

Т. 2. Вип. 2. С. 149-160.

38.Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. К.: Видавництво: Альтерпрес, 2003. 352 с.

39.Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* [Текст]. 2004. №13. Ст. 180.

40.Про туризм: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1995. №31. Ст.241 (в редакції від 04.08.2011). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nre>.

41.Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / Кол. авторів; ред. Н. П. Мешко, В. Є. Редько, О. П. Крупський. – Дніпро, 2016. – 321 с.

42.Романова А.А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туріндустрії. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. №4(65). С. 13-19.

43.Савіцька О. П., Савіцька Н. В., Кулиняк І. Я. Формування туристичної привабливості території. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць*. 2012. Вип. 22.15. С. 148–154.

44.Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал “темного” туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 18. С. 27–34.

45.Смаль І. В. Туризм людських слабкостей. *Географія та туризм*. 2013. (24). С. 69-76.

46.Смирнов І. Г. Українсько-польський досвід геомаркетингу туризму в історичних містах: продуктовий та регіональний аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки*. 2018. Випуск 8. С. 282-292.

47.Статистичний щорічник України за 2020 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишнеvsька. Київ, 2021. 454 с.

48.Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.

49.Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія. К.: КНТЕУ, 2006. 537 с.

50.Туристична діяльність в Україні у 2020 році: стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К.: Державна служба статистики України, 2021. 78 с.

51.Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А.Ю. Парфіненка. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 312 с.

52.Фастовець О. «Темний» туризм як напрям туризму спеціальних інтересів в Україні. *Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 65.

53.Чорнобиль тур. URL: <http://www.chernobyl-tour.com>.

54.Шандор Ф., Кляп Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник. К.: Знання, 2013. 334 с.

55.Шильнікова З.М., Дульцева І.І., Матушкіна М.В. Тенденції розвитку “темного” туризму та його мотиваційні аспекти. *Глобальні та національні проблеми економіки*: Електронне наукове видання. Миколаїв, 2018. Вип. 22. С. 586–591. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf>.

56.Шуплат О.М. Формування поняття «туризм» в сучасній економічній науці. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4659>.

57.Що ви знаєте про «темний» туризм в Україні? URL: <http://ua-travels.in.ua/2017/09/20/temnij-turizm/>.

58.Ястремська О. О. Сучасні світові тенденції розвитку туризму. *Проблеми економіки*. 2013. №1. С.22-27.

59.Bhuiyan, M. A. H., Siwar, C., & Ismail, S. M. Tourism Development in Malaysia from the Perspective of Development Plans. *Asian Social Science*. 2013. № 9(9). P. 11. DOI: <https://doi.org/10.5539/ass.v9n9p11>.

60.Dark destinations. URL: <http://www.dark-tourism.com/index.php/destinations>.

61.Dark Tourism and Place Identity. URL: <https://www.routledge.com/Dark->

Tourism-and-Place-Identity-Managing-and-interpreting-dark-places/White-Frew/p/book/9781138651272?srsId=AfmBOorGUaLOtJHb5nT2I1KmJCiCIQeloh265uj uYMbUNpCJ91ceZr7T.

62. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world. URL: <https://dark-tourism.com/index.php>.

63. Institute for Dark Tourism Research (iDTR). (2022). URL: <https://www.uclan.ac.uk/research/activity/dark-tourism>.

64. Foley M., Lennon J. J. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis. 1996. № 2 (4). P. 198–211. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13527259608722175>.

65. Forbes про “чорний” туризм: В Чорнобиль можна з’їздити й без приниження жертв. URL: <https://my.ua/news/cluster/2019-08-02-forbes-pro-chornii-turizm-v-chornobil-mozhna-zyizditi-i-bez-prinizhennia-zhertv>.

66. Google Trends. Веб-сервіс. URL: <https://trends.google.com.ua/trends>.

67. Krupskyi O., Temchur K. Media Tourism in the Chernobyl Exclusion Zone As a New Tourist Phenomenon. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2018. № 27. P. 261–273.

68. Packer, J. and Ballantyne, R. (2016) Conceptualizing the visitor experience: a review of literature and development of a multifaceted model. *Visitor Studies* 19(2), 128–143.

69. Sardak S., Dzhyndzhoian V., Samoilenko A. Global innovations in tourism. *Innovative Marketing*. 2016. № 3. P. 45–50.

70. Stone P. A. Dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*. 2006. № 54(2). P. 145-160.

71. Stone P., Sharpley R. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective. *Annals of Tourism Research*. Oxford, 2008. P. 574-595.

72. Verma, S., & Jain, R. Exploiting Tragedy for Tourism. *Research on Humanities and Social Sciences*. 2013. № 3(8). P. 9-13.

ДОДАТКИ
Додаток А
Темний туризм у світі

Таблиця А.1

Ресурсна база «темного» туризму в світі, за [29]

№	Назва місця/об'єкту	Місцезнаходження	Класифікація
1	2	3	4
Європейський туристичний регіон			
1.	Замок Дракули	м. Бран, Румунія	Містичний туризм
2.	Лондонський тауер	м. Лондон, Великобританія	Містичний туризм
3.	Місто мучеників, покинуте місто- привид	м. Орадур-сюр-Глан, Франція	Танато-туризм
4.	Паризькі катакомби	Париж, Франція	Містичний туризм
5.	Місця скоєння злочинів Джеком- різником	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
6.	Чорнобильська зона відчуження	м. Прип'ять, Україна	Туризм катастроф
7.	Замки Озерного краю	Великобританія	Містичний туризм
8.	Озеро Лох-Несс	Шотландія	Містичний туризм
9.	Місто-привид Бельчіте	Іспанія	Містичний туризм
10.	Цвинтар Побленоу	Барселона, Іспанія	Некропольний туризм
11.	Музей пам'яті жертвам гетто «Станція Радегаст»	м. Лодзь, Польща	Танато-туризм
12.	Казарми Бабенхаузен	Німеччина	Містичний туризм
13.	Покинута госпіталь Беліц- Хайльштеттен	Німеччина	Містичний туризм
14.	Помпеї	Італія	Туризм катастроф
15.	Замок Ліп	біля м. Роскреа, Ірландія	Містичний туризм
16.	Карроумор (древнє святилище)	Сліго, Ірландія	Некропольний туризм
17.	Костниця в Седліце	м. Кутна-Гора, Чехія	Некропольний туризм
18.	Лондонська темниця	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
19.	Поля битв на Соммі	Франція	Танато-туризм,
20.	Концентраційний Аушвіц- Біркенау, табір-музей,	Польща	Танато-туризм
21.	В'язниця Кароста	м. Ліспая, Латвія	Танато-туризм
22.	Замки з привидами (Хенціни, Хойнік, Джевіце, Гродцезь)	Польща	Містичний туризм
23.	Замок Вольфзегг	Баварія, Німеччина	Містичний туризм
24.	Драгсхольмський замок	Данія	Містичний туризм
25.	Бромптонське кладовище.	Великобританія	Некропольний туризм
26.	Єврейське кладовище та православне кладовище	м. Варшава, Польща	Некропольний туризм
27.	Концентраційні табори часів Другої світової війни (Дахау, Бухенвальд, Заксенхаузен)	Німеччина	Танато-туризм
Американський туристичний регіон			

28.	Ріджес	штат Огайо, США	Містичний туризм
29.	Острів ляльок	м. Мехіко, Мексика	Містичний туризм
30.	Тюрма Алькатрас	м. Сан-Франциско, США	Танато-туризм
31.	Кладовище Ла Норія	Чилі	Містичний+некропольний туризм
32.	Готель «Банф Спрінгс»	провінція Альберта, Канада	Містичний туризм
33.	Кратер Беррінджера	Аризона, США	Туризм катастроф
34.	Меморіальний музей Голокосту	м. Вашингтон, США	Танато-туризм
35.	Граунд-Зіро	м. Нью-Йорк, США	Танато-туризм
36.	Аварія на АЕС Три-Майл-Айленд	Пенсильванія, США	Туризм катастроф
37.	Грін-Вудський цвинтар	м. Нью-Йорк, США	Некропольний туризм
38.	Кладовище Реколета	м. Буенос-Айрес, Аргентина	Некропольний туризм
39.	Геттісберг	США	Танато-туризм
40.	Місце вбивства президента Кеннеді	Техас, США	Танато-туризм
Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон			
41.	Аварія на АЕС у префектурі Фукусіма	Японія	Туризм катастроф
42.	Аральське море та пустеля Аралкум	Аральск, Казахстан	Туризм катастроф
43.	Семіпалатинський ядерний полігон	м. Семей, Казахстан	Туризм катастроф
44.	Поля вбивств ЧоенгЕк та музей геноциду Туол-Сленг	Пномпень, Камбоджа	Танато-туризм
45.	Центральна в'язниця Банг Кванг	провінція Нонтабурі, Таїланд	Танато-туризм
46.	Ядерне бомбардування Хіросіми і Нагасакі	Японія	Танато-туризм, туризм катастроф
47.	Ліс самогубств -Аокігахара	біля підніжжя гори Фудзі, Японія	Містичний туризм танато туризм , -
48.	Ачегський музей цунамі	м. Банда-Ачех, Індонезія	Туризм катастроф
49.	Хіросіміський меморіал миру	Японія	Туризм катастроф
50.	В'язниця Хоа Ло	Ханой, В'єтнам	Танато-туризм
51.	Музей смерті – медичний музей	Бангкок, Таїланд	Танато-туризм
52.	Сюанькоу – місце землетрусу	Китай	Туризм катастроф
53.	Меморіал «Жертвам Нанкінської різанини»	м. Нанкін, Китай	Танато-туризм
Африканський туристичний регіон та Близький Схід			
54.	«Червоний терор» Меморіальний музей Мучеників	Аддис-Абеба, Ефіопія	Танато-туризм
55.	Меморіальний центр геноциду Кігалі	м. Кігалі, Руанда	Танато-туризм
56.	Пустиня Данакіль	Ефіопія	Туризм катастроф
57.	Єгипетські піраміди	Єгипет	Некропольний туризм

Додаток Б

Темний туризм в Україні

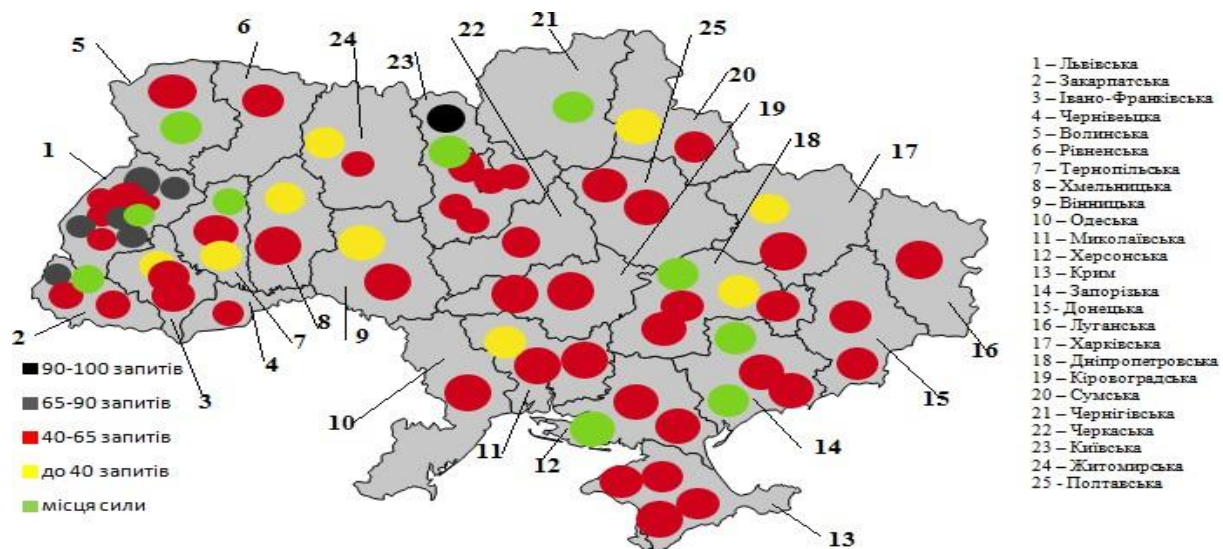

Рис. Б. 1. Містичні місця України, за [1, 2, 66]

Таблиця Б.1

Перелік об'єктів, представлених на карті, за [1, 2, 66]

Область	Перелік об'єктів	Область	Перелік об'єктів
Крим	Долина привидів (Алушта) Алимова балка Мис Айя Вулкан Карадаг	Київська	Лиса гора Зелений театр Прип'ять Байкове кладовище Бабин Яр Покинута лабораторія інституту Громашевського Будинок удови, яка плаче
Херсонська область	Термальні підземельні озера (Араратська стрілка) Олешківські піски Острів Зміїний	Житомирська	Камінне село Гаялина Гроновище
Миколаївська	Кінбурнська коса Трикратьський ліс Курган Солоха	Вінницька	Ставка Гітлера «Вервольф» Вінницька психіатрична лікарня
Одеська	Жевахова гора	Хмельницька	Озеро привидів Межибож
Запорізька	Лиса гора, Юрківка Озеро 27 ключів Терпенівські цілющі озера Кам'яна могила	Тернопільська	Дім з привидами Гора Бона Джуринський водоспад
Донецька	Соледарське озеро Кам'яні могили	Рівненська	Тараканівський форт
Луганська	Мергелева гряда	Волинська	Соминське озеро Шацькі озера
Сумська	Бугайський трикутник Яблунова колонія Кролевець	Чернівецька	Єврейське кладовище
Чернігівська	Село Заїзд Пригоризонтна обсерваторія(місце сили)	Івано-Франківська	Замок Паланок Ужгородський замок Невицький замок Водоспад Шипіт
Полтавська	Диканька Гадяч	Київська	Лиса гора Зелений театр Прип'ять Байкове кладовище Бабин Яр Покинута лабораторія інституту Громашевського Будинок удови, яка плаче
Черкаська	Трахтемирів	Житомирська	Камінне село Гаялина Гроновище
Кіровоградська	Придніпровська височина Чорне озеро	Вінницька	Ставка Гітлера «Вервольф» Вінницька психіатрична лікарня

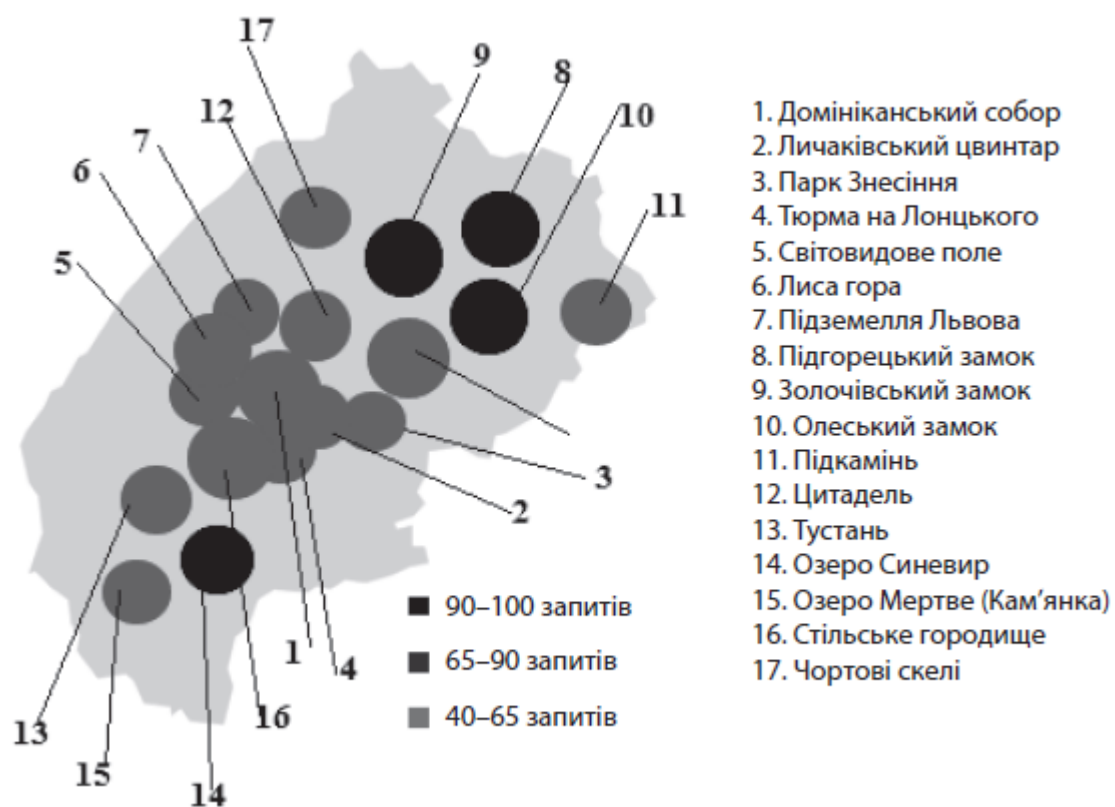

Рис. Б. 2 Містичні місця Львівської області, за [1, 2, 26, 66]

Таблиця Б.1

Міжнародний досвід організації об'єктів промислового туризму